

You have downloaded a document from

The Central and Eastern European Online Library

The joined archive of hundreds of Central-, East- and South-East-European publishers, research institutes, and various content providers

Source: Soudobé Dějiny

Czech journal of contemporary history

Location: Czech Republic

Author(s): Petr Andreas

Title: Od odpovědnosti ke kontrole

From responsibility to control

Issue: 3-4/2020

Citation style: Petr Andreas. "Od odpovědnosti ke kontrole". Soudobé Dějiny 3-4:439-476.

<https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=945665>

Od odpovědnosti ke kontrole

Cenzura za rané normalizace (září 1968 – srpen 1969)

Petr Andreas

Ústav politologie, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Praha

Kontrola médií, na niž Komunistická strana Československa rezignovala v březnu 1968, a cenzurní aparát, jehož se stát vzdal v červnu,¹ se po 21. srpnu obnovovaly v rychlém sledu politických, organizačních a legislativních kroků. Zavedení kontroly patřilo na jedné straně k explicitním požadavkům takzvaného Moskevského protokolu,² na straně druhé realizaci a vůbec vyjednávání o tomto požadavku komplikovala představitelům vlády a strany skutečnost, že se jednalo o tajný dokument.

- 1 Dne 4. března zrušilo cenzuru předsednictvo ÚV KSČ, 13. června (s platností od 19. června) zrušila vláda Ústřední publikační správu (nařízením č. 69/1968 Sb.) a 26. června zrušilo cenzuru Národní shromáždění (zákon č. 84/1968). Záhy se však stranické předsednictvo cenzuru opět pokusilo obnovit.
- 2 Čtvrtý bod protokolu uvádí: „Představitelé KSČ ... zdůraznili význam ... ovládnutí sdělovacích prostředků tak, aby plně sloužily věci socialismu. (...) *Stranické a státní orgány upraví situaci v tisku, rozhlasu a televizi pomocí nových zákonů a opatření. V mimořádné situaci bude k obnovení pořádku na těchto úsecích nutné uskutečnit dočasná mimořádná opatření, aby vláda měla účinné prostředky proti antisocialistickým silám v zemi v případě nutnosti proti nepřátelsky zaměřeným vystoupením jednotlivců nebo kolektivů. Budou provedena nutná kádrová opatření ve vedení tisku, rozhlasu a televize.*“ (VONDROVÁ, Jitka – NAVRÁTIL, Jaromír (ed.): *Mezinárodní souvislosti československé krize 1967–1970: Červenec–srpen 1968. (Prameny k dějinám československé krize 1967–1970, sv. IV/2.)* Praha – Brno, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR – Doplněk 1996, s. 272, dokument č. 169 – Protokol z jednání delegací SSSR a ČSSR 23.–26. srpna v Moskvě, Moskva 26.8.1968. Kurzívou zvýrazněno v originálu.)

Třicátého srpna zřídila vláda Úřad pro tisk a informace (ÚTI),³ jenž měl „jednotně usměrňovat a kontrolovat činnost tisku, rozhlasu, televize a ČTK“ a sloužit jako „informační a konzultativní středisko předsednictva vlády pro styk s redakcemi“.⁴ Poté, asi dva týdny po návratu československé delegace z Moskvy,⁵ navrhovali představitelé strany a vlády ústy jejího předsedy Oldřicha Černíka a místopředsedy Františka Hamouze novinářům, aby si uložili dobrovolnou autocenzuru,⁶ to však zástupci médií v diskusi spontánně odmítli, a tak vláda přikročila k zavedení cenzury úřední a přiznané.⁷ Dvanáctého září zřídila Vládní výbor pro tisk a informace (VVTI),⁸ který měl koordinovat tiskovou politiku a řídit státní média.⁹ V jeho čele stanul místopředseda vlády Peter Colotka. O den později činnost Úřadu pro tisk a informace jako výslovně cenzurního orgánu legalizovalo Národní shromáždění zákonem č. 127/1968, o některých přechodných opatřeních v oblasti tisku a ostatních hromadných informačních prostředků. Konečné znění zákona, represivnějšího než původní vládní návrh, připravil předseda Národního shromáždění Josef Smrkovský ve spolupráci se zástupci Ústředí novinářů ČSSR, především jím ale vyhověl sovětským požadavkům.¹⁰

V prvních týdnech po invazi paralyzovala činnost médií spojenecká vojska, jež obsadila klíčové redakce, nakladatelství i tiskárny a před jinými hlídkovala. Někde zasahovali sovětsští vojenští cenzori¹¹ a ještě druhý zářijový týden se jednalo o tom,

3 Od 1. ledna 1969 se Úřad pro tisk a informace v souladu s federalizací země rozdělil na Český úřad pro tisk a informace (ČÚTI) a Slovenský úřad pro tisk a informace (SÚTI).

4 *Národní archiv*, Praha (dále NA), fond (f.) 1261/05 (Předsednictvo ÚV KSČ 1966–1971; dřívější označení 02/1), svazek (sv.) 80, archivní jednotka (arch. j.) 123, záznam z plenární schůze vlády 28.8.1968.

5 Novinář a mediální analytik Dušan Havlíček ve své vzpomínkové knížce mylně datuje schůzi ve Strakově akademii už ke 2. září (HAVLÍČEK, Dušan: *Jaro na krku: Zázitky ze zákulisí sekretariátu ÚV KSČ od června do prosince 1968*. Praha, ÚSD AV ČR 1998, s. 179); ze soudlednosti událostí a paměti novinářů Jiřího Lederera a Jiřího Rumla plyne pozdější datum (LEDERER, Jiří: *Touhy a iluze*, sv. 2. Toronto, Sixty-Eight Publishers 1988, s. 26–29; RUML, Jiří: *Díra v hlavě*. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1990, s. 111–115).

6 Viz HAVLÍČEK, D.: *Jaro na krku*, s. 179. Potvrzuje to i Ruml, který v tomto duchu cituje Hamouze: „Hamouz mluví o uvědomělé a dobrovolné kázní a svobodu tisku nahrazuje poznanou nutností, ve tvářích kolegů vidím netrpělivost a rozpaky, ale i dobrou vůli vyjít těm požadavkům vstříc.“ (RUML, J.: *Díra v hlavě*, s. 115.)

7 Autorství návrhu si ve svých pamětech shodně nárokují Jiří Lederer a Jiří Ruml (LEDERER, J.: *Touhy a iluze*, sv. 2, s. 28; RUML, J.: *Díra v hlavě*, s. 115).

8 Od počátku roku 1969 jej nahradil (resp. se přejmenoval na) Federální výbor pro tisk a informace (FVTI).

9 NA, f. FVTI (Federální výbor pro tisk a informace), karton (k.) 20.

10 Smrkovský sdělil náměstkovi sovětského ministra zahraničních věcí Vasiliji V. Kuzněcovovi, který byl aktuálně pověřen funkcí zmocněnce pro plnění Moskevského protokolu: „Pokud jde o hromadné sdělovací prostředky, známe vaše kritiky. V pátek o tom bude přijat zákon. Vzal jsem na sebe osobní závazek, že původní návrh, jak ho předložila vláda, bude změněn. Zavedeme předběžnou cenzuru.“ (Citováno podle: DIENSTBIER, Jiří – LÁNSKÝ, Egon: *Rozhlas proti tankům*. In: *Srpen 1968*. Kolín nad Rýnem, Index 1989, s. 99.)

11 Viz VONDROVÁ, Jitka – FELCMAN, Ondřej (ed.): *Vláda a prezident: Normalizace (září 1968 – říjen 1969)*. (Prameny k dějinám československé krize 1967–1970, sv. VIII/2.)

že na provoz redakcí bude dohlížet domácí či sovětská vojenská ostraha.¹² Desátého září generál Nikolaj Vasiljevič Ogarkov, první zástupce náčelníka sovětského generálního štábu, pohrozil jejich plošným znovuobsazením, pokud se neukázní. Sovětští vojáci ale reálně obsadili pouze redakci deníku Krajského výboru KSČ v Ostravě *Nová svoboda*, jež údajně porušila pokyn Úřadu pro tisk a informace.¹³

Nástrojů, jimiž si vláda usilovala vymoci dodržování cenzurních nařízení, bylo několik. Ve shodě s předsednictvem Ústředního výboru KSČ nebo jím úkolována a prostřednictvím Vládního výboru pro tisk a informace prováděla a nařizovala vláda personální a organizační změny v Československé televizi, Československém rozhlasu a Československé tiskové kanceláři. Výkonným nástrojem vlády a Vládního výboru pro tisk a informace se stal Úřad pro tisk a informace, jenž vydával takzvané pokyny ÚTI a informační embargo, uděloval ústní či telefonická napomenutí a důtky a mohl pozastavit vydávání provinilého listu, nebo dokonce odejmout jeho registraci. Předseda tiskového úřadu Josef Vohnout, jenž se na jaře 1968 podílel na demontáži cenzury a úřadu se ujal s tím, že nebude dělat cenzuru,¹⁴ však programově využíval prakticky jen nejmírnější typ zásahu – napomenutí – a počet sankcí, které úřad za jeho vedení udělil, byl zanedbatelný (byť některé zásahy, jako zastavení časopisů, byly zásadní).¹⁵ Sám vládní výbor působil na tisk „politicky“ – přesvědčováním novinářů k lojalitě. V listech vydávaných stranickým nakladatelstvím Rudé právo (*Rudém právu*, *Politice* a *Dikobrazu*) se mimoto snažil obnovit svůj vliv

Praha – Brno, ÚSD AV ČR, v.v.i. – Doplněk 2010, s. 42, dokument 172 – Tajný záznam o jednání velvyslance SSSR Stěpana V. Červoněnka u náměstka ministra zahraničních věcí Václava Pleskota o postupu normalizace a oboustranně vyslovených požadavcích pro její urychlení, 3.9.1968.

12 Viz *tamtéž*, s. 36, dokument 168 – Zápis ze schůze vlády, 2.9.1968.

13 Viz *tamtéž*, s. 100, pozn. 2 k dokumentu 195. V dokumentu i vysvětlivce je dotýčný titul jmenován jako *Svoboda*.

14 Srv. HAVLÍČEK, D.: *Jaro na krku*, s. 178.

15 Podle zprávy, kterou předložil byru Ústředního výboru KSČ pro řízení stranické práce v českých zemích předseda ČÚTI Vlastimil Neubauer 18. března 1970, udělil úřad v období od 1. října 1968 do 31. března 1969 jednu písemnou důtku, dvakrát zakázal rozšiřování výtisků, dvakrát si vyžádal předložení obtažů ke kontrole (opatření předběžné cenzury) a v jednom případě trvale zrušil registraci neboli vydávání konkrétního periodika. Ústně nebo telefonicky napomínal oproti tomu relativně často. (NA, f. 1478 (Byro ÚV KSČ 1968–1971), sv. 21, arch. j. 46, bod 6, Zpráva o politické a kádrové situaci v Českém úřadě pro tisk a informace a o stavu publicistiky ve sdělovacích prostředcích; viz též ZAPLETAL, Adam: *Proces konsolidace v Českém úřadu pro tisk a informace v letech 1969–1971: Ustavení normalizační cenzurní instituce*. In: *Východočeské listy historické*, č. 38 (2017), s. 53–67, zde s. 56.) Zastavení rozšiřování se podle všeho týká titulů *Reportér* a *Politika* (Neubauer zřejmě nerozlišuje zastavení tiskovým úřadem v prvním případě a stranickým předsednictvem v případě druhém). Nicméně podle interních přehledů zrušených periodik ČÚTI byla registrace v daném období úředně zrušena pěti titulům (*Juventud 1968 Československa*, *Radar*, *Rádce*, *Svět techniky* a *Štátnou cestou*). Z politicky exponovaných časopisů byla registrace zrušena *Literárním listům*, ale už 17. září 1968. (NA, f. ČÚTI, k. 68, složka Zrušené časopisy a noviny, Zrušené časopisy – rok 1968.)

ústřední výbor strany, a to – jako vydavatel – i pomocí personálních změn. Ty však byly dosud obecně ojedinělé a ne všechny uspokojovaly Sověty.

Opatřením, jež mělo zajistit, aby redakce ve svém každodenním provozu dodržovaly cenzurní normu, se stala spolu s Úřadem pro tisk a informace zavedená instituce *zmocněnců*. Vzhledem ke sporadickému uplatňování výše uvedených nástrojů a sankcí představují zmocněnci nejvýznamnější cenzurní instituci rané normalizace do dubna 1969.

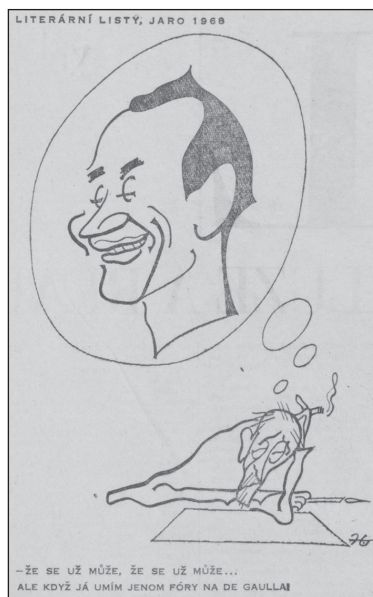
Tématem přítomné studie je cenzurní aparát se zvláštním zřetelem na systém zmocněnců v kontextu vládní a stranické tiskové politiky od září 1968 do podzimu 1969. Za cíle si kladu: zaprvé popsat vznik, povahu a časový vývoj této instituce, jíž dosud nebyla věnována systematická pozornost;¹⁶ zadruhé zachytit situovanost Úřadu pro tisk a informace a zmocněnců mezi různými zájmovými skupinami (politickým

16 V pojednáních věnovaných Úřadu pro tisk a informace a normalizační cenzuře, kam naše téma přináležejí, se stran zmocněnců setkáváme jen s registrujícími zmínkami (GOLAN, Galia: *Reform rule in Czechoslovakia: The Dubček Era 1968–1969*. Cambridge. Cambridge University Press 1973, s. 262; KAPLAN, Karel: *Cenzura v Československu 1945–1970*. In: *Studie* (Křesťanská akademie v Římě), roč. 26, č. 90 (1983/6), s. 461–479, zde s. 474; KONČELÍK, Jakub: *Mediální politika a srpen 1968: Zřízení Úřadu pro tisk a informace jako služba moskevskému protokolu*. In: MAGÁL, Slavomír – MISTRÍK, Miloš – SOLÍK, Martin (ed.): *Masmediálna komunikácia a realita*, sv. 2. Trnava, Fakulta masmediálnej komunikácie Univerzity sv. Cyrila a Metoda v Trnave 2009, s. 203–219; ŠÁMAL, Petr: *Mimořádná opatření: Restaurace rozptýlené cenzurní soustavy (1969–1972)*. *Disciplinace periodického tisku*. In: WÖGERBAUER, Michael – PÍŠA, Petr – ŠÁMAL, Petr – JANÁČEK, Pavel a kol.: *V obecném zájmu: Cenzura a sociální regulace literatury v moderní české kultuře. 1749–2014*, sv. 2: 1938–2014. Praha, Academia – Ústav pro českou literaturu AV ČR, v.v.i. 2015, s. 1161–1164). Někteří autoři zmocněnce ani neregistrují a klasifikují cenzuru od září 1968 do dubna 1969 jen jako následnou (GRUŠA, Jiří: *Cenzura a literární život mimo masmédiá*. In: *V.Z.D.O.R.: Výstava nezávislé literatury v samizdatu a exilu 1948–1989*. Praha, Ústav pro soudobé dějiny ČSAV 1992, s. 9 n.; ČULÍK, Jan: *Historie cenzury v Čechách: Kapitola pro International Encyclopaedia on Censorship*. In: *Britské listy* [online], 10.08.1998. [Cit. 2020-03-30.] Dostupné z: <http://www.britskelisty.cz/9808/19980810d.html>; BEDNAŘÍK, Petr – JIRÁK, Jan – KÖPPLOVÁ, Barbara: *Dějiny českých médií: Od počátku do současnosti*. Praha, Grada 2019, s. 314, 2. vydání). Také Karel Hvizďala skutečnost, že „zodpovědnost z cenzorů přešla na nově instalované poslušné redaktory“, datuje zřejmě již od založení ÚTI v září 1968 (HVÍŽDALA, Karel: *Cenzura v Čechách, na Moravě a v Číně*. In: *Mardata: Vzpoury v žurnalistice*. Praha, Portál 2011, s. 114–152, zde s. 145). *Dějiny českých médií 20. století* uvádějí, že Český úřad pro tisk a informace (ČÚTI) řídil „své ‘zmocněnce’ ve vybraných redakcích“, a zároveň tento model klasifikují jako „následnou cenzuru“ (KONČELÍK, Jakub – VEČEŘA, Pavel – ORSÁG, Petr: *Dějiny českých médií 20. století*. Praha, Portál 2010, s. 194 n.). Další autoři nepřesně uvádějí, že zmocněnce vysílal do redakcí coby své pracovníky ÚTI (VANČURA, Jiří: *Naděje a zklamání: Pražské jaro 1968*. Praha, Mladá fronta 1990, s. 116), resp. že „ke každé redakci byl přidělen zmocněnec Úřadu pro tisk a informace“ (Úvod. In: HOPPE, Jiří (ed.): *Pražské jaro v médiích: Výběr z dobové publicistiky. (Prameny k dějinám československé krize 1967–1970, sv. XI.)* Praha – Brno, ÚSD AV ČR – Doplněk 2004, s. 17) nebo že „Úřad pro tisk a informace ... po srpnu 1968 vyslal své pracovníky do redakcí rozhlasu a televize“ (ŠMÍD, Milan: *Česká média a jejich role v procesu politické změny roku 1989* [online], s. 6 n. In: *Louč: Me-zine o médiích, žurnalistice a dalších věcech života* (příloha). © Milan Šmíd [cit. 2020-11-06]. Dostupné z: <http://www.louc.cz/pril01/listopad.pdf>.)

centrem, novináři, ale i vydavateli a sovětskými emisary); zatřetí přiblížit vyjednávání o parametrech cenzury („cenzurní normě“), která se mezi těmito skupinami odehrávala; začtvrté ukázat, jak konkrétní opatření přijímaná za účelem disciplinace médií navazovala na rozhodování vlády a komunistické strany, jakož i na sovětské požadavky; a konečně zapáté uvažovat o cenzurních opatřeních nejen jako o podrobování se požadavkům Moskvy a jejích československých spojenců, ale také jako o strategii odporu proti nim.

V úvahách o cenzurní normě jsem se inspiroval konceptem takzvané nové cenzury. Tento přístup překračuje zakořeněné pojetí liberální, v němž je cenzura chápána pouze jako institucionalizovaná a systémová kontrola a usměrňování či potlačování veřejného projevu (tisku, umění, mluveného slova atd.),¹⁷ a to tím, že si všímá také produktivního aspektu cenzury, tedy vznikání nových, náhradních, alternativních forem projevu.¹⁸ „Nová cenzura“ tak umožňuje dobře uchopit problematiku médií v podmínkách socialistické diktatury, kde jsou od sebe neoddělitelné na jedné straně cenzurní regulace („škrtky“) a na straně druhé iniciativní propaganda („bojovná publicistika“) a jinotajný, „ezopský“ jazyk, předpokládající čtení mezi řádky. Podoba tiskové politiky (liberalizace, kritika, případně disciplinace médií) se pak často odvíjí od toho, jak tyto dvě strany téže mince přecházejí, respektive nepřecházejí jedna v druhou.

Zároveň jsem se snažil historická fakta nevnímat prizmatem ideových či politických pojetí, v nichž určité jevy a pojmy zautomatizovaně nabývají charakteristických významových korelací. Vyhýbám se například tomu, abych Úřad pro tisk a informace a zmocněnce zjednodušeně označoval jako „cenzuru“ a „cenzory“, byť k tomu svádějí

Na jaře 1968 si československá média mohla vydechnout od cenzury. Pokud novináři cítili zpočátku jisté rozpaky z nezvyklé situace, jak to vyjadřuje kreslený vtíp Miroslava Liďáka v prvním čísle týdeníku Literární listy (1. března 1968), rychle je zaplašili a stali se hlavním hybatelem veřejného mínění

17 Podle klasické liberální definice je cenzurou „úhrn institucionálně prováděných a strukturně manifestovaných pokusů kontrolovat, zamezit či vnějším působením usměrnit písemnou komunikaci za pomoci legálního – či nezákonného – nátlaku nebo fyzického násilí“. (BIERMANN, Armin: „Nebezpečná literatura“: Náčrt teorie literární cenzury. In: PAVLÍČEK, Tomáš – PÍŠA, Petr – WÖGERBAUER, Michael (ed.): *Nebezpečná literatura? Antologie z myšlení o literární cenzuře*. Z němčiny přeložil Tomáš Pavlíček. Brno, Host 2012, s. 167–199, zde s. 171.)

18 Srv. HOLQUIST, Michael: Pokřivený originál: Paradox cenzury. In: *Tamtéž*, s. 103–118.

okolnosti, že mezi novináři (ani politiky) se označení „zmocněnec“ neujalo a mluvilo se prostě o cenzorech,¹⁹ že z počáteční vyjednávané odpovědnosti či dobrovolné autocenzury se za necelý rok stala předběžná cenzura a nakonec vynucená (auto) cenzura nebo že vlastně všechny modely kontroly, v nichž zmocněnci figurují, naplňují intuitivní liberální definici cenzury. Volbou termínu „zmocněnec“ se autoři zákona nevyhnuli jen nepopulárnímu terminologickému základu „census“, ale také dojmu kontinuity s předlednovou cenzurou (a režimem), jejíž ústřední postavou byl takzvaný *plnomocník* Ústřední publikační správy (respektive Hlavní správy tiskového dohledu do roku 1966, kdy začal platit nový tiskový zákon). Označením zmocněnců za instituci předběžné cenzury²⁰ se proto stírá rozdíl mezi tímto starším obdobím a lety 1968 a 1969. Namísto toho jsem se snažil zachytit dobovou politikou jazykotvorbu, z níž vyrostl ideologický jazyk normalizace: pojmové konstrukce, které vytvářeli jednotliví i kolektivní aktéři, vypovídají o jejich širších koncepcích a strategiích a signalizují jejich pozici mezi ostatními.

Mezi službou „Moskevskému protokolu“ a udržováním předsrpnových poměrů. Konstrukce instituce zmocněnců

Systém zmocněnců představoval organizačně a personálně bezpochyby nejnáročnější nástroj posrpnové disciplinace tisku. Vládní výbor pro tisk a informace a Úřad pro tisk a informace jej začaly budovat zároveň s ostatními cenzurními opatřeními (včetně personálních), jimiž českoslovenští představitelé uspokojovali požadavky Sovětů.²¹

Zákon z 13. září, jenž byl přijat v průběhu dvou týdnů od návratu československé delegace z Moskvy, dával vládě v podobě zmocněnců potenciálně velmi účinný nástroj regulace médií: „Příslušný Úřad pro tisk a informace má právo přímo nebo prostřednictvím zmocněnců ustanovených vedoucím příslušného úřadu na společný návrh vydavatele a šéfredaktora (dále zmocněnec) zajišťovat, aby v periodickém tisku (jiném hromadném informačním prostředku) nebyly zveřejňovány informace,

19 Postoj novinářů líčí *pars pro toto* Jiří Ruml v knížce *Díra v hlavě*, s. 120.

20 Typické přeznačení nacházíme například v článku teologa Ivana Odíla Štampacha: „...byla vytvořena instituce zmocněnců, tedy prakticky oficiálních cenzorů.“ (ŠTAMPACH, Ivan: Hájit svobodu [online], 15.03.2017. Blog Ivana O. Štampacha [cit. 2020-11-06]. Dostupné z: <http://ivan-stampach.blogger.cz/Politicke-aktuality/Hajit-svobodu>.

21 Už 30. srpna referoval Alexander Dubček Ústřednímu výboru KSČ, že o zmocněncích informoval Leonida I. Brežněva (VONDROVÁ, Jitka – NAVRÁTIL, Jaromír (ed.): *Komunistická strana Československa: Kapitule (srpen–listopad 1968)*. (Prameny k dějinám československé krize 1967–1970, sv. IX/3.) Praha – Brno, ÚSD AV ČR – Doplněk 2001, s. 191, dokument 175 – Poznámky z diskuse na 97. schůzi předsednictva ÚV KSČ k návrhu referátu Alexandra Dubčeka pro zasedání Ústředního výboru KSČ v srpnu, 30.8.1968). Později si předseda vlády Oldřich Černík připravil seznam zmocněnců jako argument pro jednání v Moskvě (NA, f. ČÚTI (Český úřad pro tisk a informace 1969–1970), k. 54, signatura (sign.) 25-1; jednalo se pravděpodobně o československo-sovětské jednání ve dnech 3.–4. nebo 14.–15. října 1968, v příslušných stenogramech však o tom nejsou záznamy).

kteří obsahují skutečnosti, jež jsou v rozporu s důležitými zájmy vnitřní nebo zahraniční politiky státu.²² Jeho vágní formulace – typické pro dobové zákonodárství, zároveň ale odpovídající omezené přípravné lhůtě – však spíše jen naznačily směr vývoje: jak se záhy ukáže, způsob provádění konkrétních opatření bude zcela záviset na měnící se politické situaci, a především na reálných možnostech vlády a jejího aparátu.

Podle výkladu a praxe, které panovaly v období od září 1968 do dubna 1969, se zmocněncem mohl stát kterýkoli redaktor nebo zaměstnanec vydavatele s výjimkou šéfredaktora, a to na návrh šéfredaktora a vydavatele. Jmenování Úřadem pro tisk a informace bylo formální. Aby nebyla autonomie vydavatelů nijak narušena ani z pracovněprávního hlediska, neplynula zmocněncům z jejich nové funkce žádná odměna, případně se doporučovalo udělovat jim mimořádné interní odměny.²³ Úřad zmocněnce vybavil pouze seznamem embarg a pokynů²⁴ a jmenovacím dekretem s citacemi příslušného zákona a žádostí o spolupráci.²⁵ Vedle snahy zachovat alespoň formálně autonomii redakcí však za výběrem zmocněnců z řad samotných novinářů stál nepochybně i personální nedostatek, s nímž se Úřad pro tisk a informace potýkal od svého zřízení.

Politici a vládní aparát uplatňovali několikrát výklad postavení a činnosti zmocněnců, a to s taktickým ohledem na publikum, jakému byl určen. První varianta výkladu sloužila jako argument vůči sovětským emisarům a dohlížitelům, kteří požadovali efektivní regulaci a řízení médií. Jim českoslovenští partneři – v kabinetních jednáních a v utajovaných dokumentech – předkládali instituci zmocněnců jako formu předběžné cenzury,²⁶ neproblematizovali jejich status a nadhodnocovali jejich možnosti. Pro Sověty to však byla vždy cenzura, která nefungovala, a cenzori, jichž se početně nedostávalo, a nikoli kompromisní „zmocněnci“, kteří byli s novináři takřkajíc na jedné lodi. Matení pojmů a výmluvy se však ukázaly jako neúčinné, nakolik Sověti podrobně sledovali a vyhodnocovali efektivitu zaváděných opatření a vedli inspekční rozhovory s různými členy aparátu, včetně třeba ředitele Úřadu pro tisk a informace Josefa Vohnouta. Naproti tomu sovětské vedení bylo

22 Zákon č. 127/1968 Sb., O některých přechodných opatřeních v oblasti tisku a ostatních hromadných informačních prostředků, § 3, odst. 2. (Zákon ze dne 13. září 1968, s platností od 29. září 1968.) In: *Zákony pro lidi: Sběrka zákonů* [online]. © AION CS, s.r.o. 2010–2020 [cit. 2020-11-06]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1968-127>.

23 NA, f. ČÚTI, k. 54, sign. 25-1, dopis úředníka M. Píška vedoucímu 2. odboru ČÚTI Jaroslavu Diblíkovi z 20.9.1968.

24 *Tamtéž*, k. 61, sign. 25-3.

25 *Tamtéž*, f. FVTI, k. 7.

26 Že byla zavedena „předběžná cenzura“, oznámil Josef Smrkovský náměstkovi sovětského ministra zahraničí Vasiliji V. Kuzněcovovi už v předvečer přijetí mimořádného zákona č. 127 (VONDROVÁ, Jitka – NAVRÁTIL, Jaromír (ed.): *Mezinárodní souvislosti československé krize 1967–1970: Září 1968 – květen 1970. (Prameny k dějinám československé krize 1967–1970, sv. IV/3.)* Praha – Brno, ÚSD AV ČR – Doplněk 1997, s. 51, dokument 179 – Záznam rozhovoru předsedy Národního shromáždění J. Smrkovského s V. Kuzněcovem 11. září k pojetí normalizace a plnění moskevských dohod, 12.9.1968; viz též pozn. 4).

přesvědčeno, že činnost cenzury se mívá s úspěchem, protože zmocněnci-cenzoři nenacházejí dostatečnou politickou podporu, a obávají se tak účinně zasahovat.

Novinářské veřejnosti představil hybridní koncepci regulace tisku v poněkud jiné podobě Jaroslav Diblík, jenž vedl druhý odbor Úřadu (později Českého úřadu) pro tisk a informace, určený pro hodnocení tisku a styk se zmocněnci. V časopise *Novinář* z 30. září přisuzuje na jednu stranu tiskovému úřadu a jeho zmocněncům výslovně cenzurní funkci, byť se snaží pojem cenzury zbavit negativního zabarvení. V tehdejší mimořádné situaci se podle něj mělo jednat – ve srovnání s předchozími obdobími, včetně období do roku 1968 – o cosi kvalitativně jiného. Tvrdí, že stávající regulační opatření jsou dočasná a situace se stabilizuje po vydání nového tiskového zákona. V druhé části článku ovšem zdůrazňuje, že „politickoideový program“ každého listu určuje vydavatel, stejně jako jmenuje šéfredaktora, kterého případně volá k odpovědnosti, a tento vztah podle autora není možné nazývat cenzurou.²⁷ Podobně na konci listopadu přiblížil činnost svého úřadu předseda Josef Vohnout poslancům kulturního výboru Národního shromáždění. Vysvětlil, že zákonem „byla opět umožněna předběžná cenzura“, zároveň ale ujistil, že jeho prioritou je působit edukativně a konzultativně a pracovat se zmocněnci.²⁸

Vůči vydavatelům, novinářům a samotným zmocněncům uplatňovali úředníci Vládního výboru pro tisk a informace a Úřadu pro tisk a informace odlišný, značně měkčí výklad. Kladli důraz na to, aby zmocněnci byli chápáni jako zaměstnanci vydavatelů, a nikoli úřadu.²⁹ Jménem vydavatelů – a nikoli úřadu – měli zmocněnci – a vydavatelé jejich prostřednictvím – připomínat novinářům společenskou odpovědnost a poslání, které vydavatelům za působení jejich listu ukládal tiskový zákon z roku 1966. Jaroslav Diblík vykresloval zmocněncům roli ÚTI jako prostředníka mezi vládou a novináři. V případě nerespektování pokynů je varoval nikoli před proviněním vůči úřadu, ale před nedodržením záměru vydavatele.³⁰ Existence Úřadu pro tisk a informace a platnost zákona č. 127/1968 Sb. byly prezentovány jako dočasná opatření, s tím že zhruba v půlročním výhledu je nahradí definitivní nový tiskový zákon. Tento výklad směřoval k tomu, aby byl maximálně upozaděn represivní potenciál cenzurních opatření. „Politický přístup“ a „osvěta“ měly dát spontánnímu polednovému vývoji tisku potřebný rámec, zároveň ale měly zachovat kontinuitu s tiskovou politikou polednového vedení strany. Důvěra ve vydavatele, že jsou schopni se s nekázní jednotlivých novinářů vyrovnat sami, vyjadřovaná veřejně i v kabinetních jednáních vládními i stranickými představiteli v čele s prvním tajemníkem Ústředního výboru KSČ Alexandrem Dubčekem, k této politice neodmyslitelně patřila. Vyjadřovala distanci od tiskové politiky předcházejícího komunistického vedení

27 DIBLÍK, Jaroslav: O problémech cenzury. In: *Novinář*, roč. 20, č. 9 (30.9.1968), s. 314 n.

28 *Archiv Poslanecké sněmovny Parlamentu ČR, Praha (dále APS)*, f. IV (Národní shromáždění ČSR/ČSSR 1948–1968), stenografický zápis ze 47. schůze kulturního výboru Národního shromáždění 28.11.1968, řeč předsedy ÚTI Josefa Vohnouta.

29 Je pozoruhodné, že z pojednání o normalizační cenzuře (která jsem uvedl v poznámce 16) tato skutečnost plyne pouze ze studií Jakuba Končelíka (*Dějiny českých médií 20. století*, s. 211) a Galii Golanové (*Reform rule in Czechoslovakia*, s. 262).

30 NA, f. ČŮTI, k. 54, sign. 25-1, Porada 7. ledna 1969: Zápis z porady zmocněnců.

Antonína Novotného, jež se nerozpakovalo uchýlit k nepopulárním administrativně-mocenským zásahům, jestliže nátlak na vydavatele nedostačoval.³¹

Předsednictvo Svazu českých novinářů přes všechnu vládní diplomacii „předběžnou cenzuru“ podle zákona o mimořádných opatřeních odmítlo. Vzalo zavedení zmocněnců na vědomí s výhradou, že jde o dočasnou záležitost a že se bude jednat o vládní zmocnění³² – tedy s výkladem zákona a instituce zmocněnců opačným, než jaký se mezi novináři snažily šířit Úřad a Vládní výbor pro tisk a informace.

Cenzura byla tedy zorganizována a právně zkonstruována tak, že zároveň existovala i neexistovala, a každý ji mohl vnímat podle svého přesvědčení a zájmů jako předběžnou cenzuru, následnou cenzuru, autocenzuru nebo odpovědnost vydavatele či šéfredaktora. Z vnitropolitického hlediska to bylo výhodné především pro politiky, kteří se obávali, aby se nezkompromitovali před novináři a veřejností jako cenzoři, a usilovali zachovat si svou popularitu. Vycházeli vstříc redakcím, kterým ponechávali možnost ocenit, že jim přese všechno byla ponechána jistá autonomie, a s šéfredaktory vyjednávali domlouvavě a smířlivě. Předseda vlády Oldřich Černík před Národním shromážděním 13. září slíbil, že bude s novináři všemožně spolupracovat.³³ Nakonec to byli především vydavatelé, po nichž politici vyžadovali, aby naplnili svou odpovědnost a zákonnou povinnost. Odpovědnost za působení tisku v posledku přenechávali Úřadu pro tisk a informace a jeho zmocněncům, spoléhající se alibisticky na jejich disciplinační schopnosti a možnosti. Na ÚTI tak ulpívala dvojí „vina“: v očích

S nezávislostí a kritickým duchem médií si politici brzy nevěděli rady. Změnu v jejich přístupu během několika měsíců odráží kreslený vtip Jana Vyčítala v satirickém týdeníku Dikobraz ze 4. července 1968

31 Ke způsobům nátlaku komunistického ústředí na Svaz československých spisovatelů viz KAPLAN, Karel: „Všechno jste prohráli!“ Co prozrazují archivy o IV. sjezdu Svazu československých spisovatelů 1967. Praha, Ivo Železný 1997.

32 NA, f. ASYN (Archiv Syndikátu novinářů), k. 263, Zpráva o činnosti předsednictva SČN, 17. 9.1968.

33 Viz GOLAN, G.: *Reform rule in Czechoslovakia*, s. 262 (viz pozn. 16).

veřejnosti a novinářů za existenci cenzurních omezení, z hlediska politiků za neschopnost vymoci jejich dodržování.

Ustavení a fungování zmocněnců

Původně měli být vydavatelé k ustavení zmocněnců vyzváni předsedou Ústředního výboru Národní fronty. Ten však byl – pravděpodobně kvůli změně v obsazení funkce, když Františka Kriegla 6. září nahradil Evžen Erban – nakonec vynechán³⁴ a Úřad pro tisk a informace po konzultaci s Ústředním výborem KSČ oslovil vydavatele sdružené v Národní frontě přímo, stejně jako další vydavatele periodického tisku.³⁵

Nejvyšší představitelé Úřadu pro tisk a informace v čele předsedou Josefem Vohnoutem seznámili se zavedením instituce zmocněnců osmnáct zástupců vydavatelů 23. září ve Valdštejském paláci v Praze.³⁶ Na setkání se hovořilo o způsobu práce zmocněnců a souvisejících pracovněprávních záležitostech (probíraných výše). Vydavatelé měli do 28. září podat jmenné návrhy. Zástupci Československého rozhlasu a Československé tiskové kanceláře nicméně požadovali, aby kontrolu zajistil úřad vlastními silami: vzhledem k početnosti a směnnému provozu jejich redakcí a známé personální nouzi úřadu se mohlo jednat o taktiku, jak jeho snahu o zavedení zmocněnců sabotovat. Byla jim slíbena pomoc Vládního výboru pro tisk a informace, rozhlas nicméně zůstal stranou systému zmocněnců až do zimy.

V praxi byli pro funkci zmocněnců vybíráni lidé požívající důvěry šéfredaktora a podpory redakčního kolektivu, jejichž volba se zdála pro chod redakce nejúčelnější. Někde chápali zmocněnce spíše jako toho, kdo bude před Úřadem pro tisk a informace či před politiky obhajovat problematické materiály – doba, kdy pověřený redaktor chodíval vyjednávat s tiskovým oddělením ÚV KSČ, skončila před půl rokem. Zmocněncem se tak často stávali zástupci šéfredaktora, ostržlení novináři a osobnosti veřejného života, zřídka kdy jiní pracovníci než redaktoři (jako třeba tajemníci redakce). V každém případě to byli jedinci loajální redakcím a novinářům jako skupině. Například v *Listech* se zmocněncem stal Jiří Lederer, v *Orientaci* Jaroslav Putík, v *Divadle* Zdeněk Hořínek, v *Reportéru* z vlastní iniciativy Vladimír

34 Realizační plán vznikl zřejmě v prvním či druhém zářijovém týdnu (NA, f. ČÚTI, k. 54, sign. 25-1).

35 Tiskoviny v Československu mohly vydávat pouze politické strany, státní úřady a orgány, společenské organizace a vědecké a kulturní instituce. V roce 1968 vycházela celkem 1402 periodika, z toho 16 českých deníků a 210 týdeníků. (*Tamtéž*, k. 61, sign. 25-3.)

36 Nedostavili se – na rozdíl od ČTK – zástupci Československého rozhlasu a Československé televize, přestože byli podle předtištěných formulářů očekáváni. Jejich zmocněnci byli přímo členy vládního tiskového výboru, tedy na stejné úrovni jako předseda tiskového úřadu Vohnout. Mezi pozvanými chyběl Svaz československých spisovatelů, jehož periodika dosud nevycházela, ale jeho zástupci byli pozváni zvlášť. (*Tamtéž*, k. 54, sign. 25-1.)

Nepraš³⁷ a podobně.³⁸ Na rozdíl od krajských a okresních novin, kam zmocněnce dosazovaly přímo příslušné krajské a okresní výbory KSČ jako jejich vydavatelé, tak byla ústřednímu tisku ponechána větší autonomie.

K 8. říjnu 1968 bylo jmenováno dvaapadesát zmocněnců³⁹ v takřka všech větších centrálních i krajských médiích, denících a týdenících (na rozdíl od „ústředních deníků a týdeníků“ odborné a další časopisy zůstaly stranou), z toho třináct bylo určeno pro Československou tiskovou kancelář.⁴⁰ K 31. prosinci 1968 již bylo zmocněnců celkem třiasedesát.⁴¹ Instalování zmocněnců vzdorovaly jen některé stranické deníky a týdeníky v čele s *Rudým právem*, *Politikou* a *Dikobrazem*.⁴² Jejich redaktori pravidelně porušovali embarga, byť třeba redaktori *Rudého práva* chodili konzultovat přímo na Úřad pro tisk a informace.⁴³

Odbojné stranické listy, vydávané ústředním a krajskými výbory KSČ, přiváděly předsedu Úřadu pro tisk a informace Josefa Vohnouta k bezradnosti. Na jejich odmítavý přístup ke jmenování zmocněnců si stěžoval Alexandru Dubčekovi:⁴⁴ jeho úřad za ně schytával neoprávněnou kritiku od politiků, zároveň mu linie, kterou nastavovaly, ztěžovala práci s ostatními redakcemi. Ačkoli se ostatní stranické tituly později během podzimu poddaly, *Rudé právo*, jež od září vedl nový šéfredaktor Jiří Sekera, paradoxně liberálnější než jeho konzervativní předchůdce Oldřich Švestka,⁴⁵ zmocněnce nepřijalo za celou dobu jejich aktivace. Překračováním cenzurní normy

37 „Taky máte vlastního cenzora?“ – „Jo, přihlásil se dobrovolně Vláda Nepraš, že bude jako odpovědný redaktor.“ – „Jak ho znám, bude zahradníkem kozel.“ (RUML, J.: *Díra v hlavě*, s. 120 – viz pozn. 5.)

38 NA, f. ČÚTI, k. 54, sign. 25-1. Jmenování, kteří zanechali autobiografické záznamy, své angažmá nepřipomínají (LEDERER, J.: *Touhy a iluze*, sv. 2 (viz pozn. 5); PUTÍK, Jaroslav: *Odchod ze Zámku: Deníkové záznamy z let 1968–1989*. Praha, Hynek 1998; DOBROVSKÝ, Luboš: *Osudy Luboše Dobrovského* [online], 30.01.2020. Český rozhlas Vltava [cit. 2021-11-06]. Dostupné z: <https://vltava.rozhlas.cz/za-lubosem-dobrovskym-poslechnete-si-osudy-novinare-diplomata-a-jednoho-z-7671322>. Luboš Dobrovský si na to, že byl zmocněncem Českého úřadu pro tisk a informace, nepamatoval (viz záznam telefonického rozhovoru s autorem 18.12.2019, v osobním archivu autora).

39 NA, f. ČÚTI, k. 54, sign. 25-1.

40 V ČTK stoupl počet zmocněnců na počátku 70. let až na osmnáct.

41 *Tamtéž*, k. 27, sign. 22-2.

42 *Tamtéž*, k. 54, sign. 25-1.

43 Dělalí to tak již na počátku září 1968 (*Prameny k dějinám československé krize 1967–1970*, sv. IX/3, s. 274, dokument 184 – Poznámky z diskuse na 99. schůzi předsednictva ÚV KSČ k návrhu na postup stranických orgánů a organizací po srpnovém zasedání ÚV KSČ, předloženému tajemníkem ÚV KSČ Josefem Špačkem, 6.9.1968).

44 NA, f. ČÚTI, k. 83, opis dopisu Josefa Vohnouta Alexandru Dubčekovi, nedatováno, pravděpodobně říjen 1968.

45 Jmenování Sekery, jež mělo stabilizovat výrazně polarizovanou redakci *Rudého práva* a vyvolat zdání změn v médiích, ve skutečnosti podpořilo její progresivní frakci, nezabránilo „antisovětským“ a „antisocialistickým“ tendencím listu a stalo se jedním z faktorů, které podlamovaly důvěru Sovětů ve schopnosti a loajalitu Alexandra Dubčeka. (K situaci v *Rudém právu* viz ŠULC, Zdislav: *Z jeviště i zákulisí české politiky a ekonomiky*. Brno, Doplněk 2011.) Sověti Švestkovo odvolání opakovaně kritizovali (viz např. *Prameny k dějinám československé krize 1967–1970*, sv. IV/3, s. 143, dokument 196.3 – Záznam části

na sebe upozorňovalo až do čistky v redakci v dubnu 1969 – ke značné nelibosti Sovětů i předsednictva ústředního výboru. Úřad pro tisk a informace k tomuto nejdůležitějšímu deníku přistupoval podobně jako k televizi a rozhlasu: monitoroval a vyhodnocoval, neukládal však sankce.

Způsoby fungování sebekontrolního mechanismu v redakcích byly různé: od osobní kontroly zmocněncem, jehož rukama prošly všechny texty určené k publikaci, přes kolektivní kontrolu redaktorů, aby zmocněnec nemusel číst celý obsah listu, až po konzultace redaktorů se zmocněncem a šéfredaktorem. Pro nejasné případy byla k dispozici horká telefonní linka na (Český) úřad pro tisk a informace.⁴⁶

Od situace v tisku se lišila organizace zmocněnců v Československém rozhlasu, Československé televizi a Československé tiskové kanceláři. Výměny ve vedení těchto ústředních státních médií, stejně jako ve vedení problematických tiskových titulů, patřily k explicitním požadavkům „Moskevského protokolu“.⁴⁷ Vláda v nich proto již 28. srpna 1968 sama jmenovala konkrétní zmocněnce – produbčekovské liberály – a ti se stali plnohodnotnými členy Vládního výboru pro tisk a informace.⁴⁸ Vláda je však, byť vykonávali ředitelské pravomoci, chápala jako neuspokojivé provizorium. Potřeba narovnat stav instalací plnohodnotného vedení do uvedených institucí dále vzrostla po schůzkách premiéra Černíka s delegací sovětského politbyra v Moskvě a v prosinci a lednu byli jmenováni jejich noví ředitelé.⁴⁹

diskuze z druhého dne československo-sovětského jednání v Moskvě 3.–4. října 1968 o plnění moskevského protokolu, Moskva 8.10.1968).

46 NA, f. ČŮTI, k. 54, sign. 25-1.

47 Vláda odvolala Jiřího Pelikána z čela Československé televize a Zdeňka Hejzlara z Československého rozhlasu na svém zasedání 25. září 1968 (viz *Prameny k dějinám československé krize 1967–1970*, sv. VIII/2, s. 104, dokument 198 – Zápis ze schůze vlády, 25.9.1968.)

48 Postavení těchto státních médií, která plnila nezastupitelnou roli mluvčích vlády a strany, nebylo legislativně úplně vyjasněno: podléhala ministru kultury a informací, jenž navrhoval jejich ředitele, ty však nakonec jmenovala vláda (*tamtéž*, s. 138, dokument 213 – Podkladové materiály k uspořádání federálních výkonných orgánů pro jednání skupiny ministrů v čele s předsedou vlády Oldřichem Černíkem, 31.10.1968). Proto skutečnost, že zmocněnci zasedli ve Vládním výboru pro tisk a informace, znamenala potvrzení jejich postavení *de facto* na úrovni ministerstva. Ve jmenování zmocněnců 28. srpna měl hlavní slovo premiér Oldřich Černík: zmocněncem pro televizi se stal člen ideologického oddělení ÚV KSČ Bohumil Švec, pro rozhlas Odon Závodský, dosavadní vedoucí jeho ostravské redakce, a řízením ČTK byl pověřen Jindřich Sulek (FELCMAN, Ondřej a kol. (ed.): *Vláda a prezident: Období pražského jara (prosinec 1967 – srpen 1968)*. (*Prameny k dějinám československé krize 1967–1970*, sv. VIII/1.) Praha – Brno, ÚSD AV ČR – Doplněk 2000, s. 399 n., dokument 154 – Záznam ze schůze vlády na Pražském hrade o úkolech, které vyplynuly z mimořádné situace v zemi, a o upřesnění návrhu pamětního zápisu s požadavky, jež měly být předány velvyslanectví SSSR v Československu, 28.8.1968; dále k tomu viz HAVLÍČEK, D.: *Jaro na krku*, s. 177; KONČELÍK, J.: Mediální politika a srpen 1968, s. 206–208, poznámka 26 – viz pozn. 16).

49 Dne 28. prosince byl odvolán Švec a nahrazen Černíkovým spolupracovníkem Josefem Šmídmajerem, který byl již 5. prosince jmenován ředitelem televize, řízením ČTK byl namísto Jindřicha Sulka pověřen Jindřich Suk, dosavadní zahraniční zpravodaj v Moskvě, a Odon Závodský zůstal v čele rozhlasu (*Prameny k dějinám československé krize 1967–1970*, sv. VIII/2, s. 188, pozn. 4 k dokumentu 231; *tamtéž*, s. 197, dokument 235 – Zápis ze schůze

Na podzim 1968 kontroloval Československý rozhlas své vysílání bez asistence Úřadu pro tisk a informace, a to prostřednictvím odpovědných redaktorů jednotlivých redakcí, kteří osobně ručili za dodržování cenzurní normy. Až 27. listopadu bylo z řad redaktorů jmenováno pět rozhlasových zmocněnců⁵⁰ a 2., respektive 9. prosince 1968, kdy byl v budově na Národní třídě zahájen celotýdenní provoz, bylo v rozhlasu zřízeno takzvané konzultační středisko ÚTI.⁵¹ Redakce měly za povinnost předkládat v dostatečném předstihu všechny vytipované materiály, které měly jít do vysílání.⁵²

Československá televize kontrolovala své vysílání rovněž samostatně a až 1. listopadu určila pro styk s Úřadem pro tisk a informace dva redaktory.⁵³ Vzhledem ke statutu televize, kterou přímo řídil vládní zmocněnec, je však tento úřad nepokládal za standardní zmocněnce a ignoroval požadavky na jejich jmenování a oficiální spolupráci s nimi. Učinil tak až po urgencích televizního vedení koncem ledna 1969.⁵⁴ Stejně jako v případě rozhlasu platilo, že i když Úřad pro tisk a informace monitoroval a vyhodnocoval televizní vysílání, jeho obsah a personální zajištění korigoval Vládní výbor pro tisk a informace. V Československé tiskové kanceláři proběhlo jmenování hladce, Úřad pro tisk a informace pro její zmocněnce vzhledem k jejich vysokému počtu pořádal zvláštní porady.

Pokyny a embarga versus návrat do starých časů. Cenzurní norma

Kritika ze strany oficiálních spojenců na adresu československých médií, která se postupně emancipovala od služebné role pouhých referentů o politice KSČ a ostatních komunistických stran zemí socialistického tábora, přerostla počínajíc takzvanou drážďanskou schůzkou z 23. března 1968 v rituál: takřka na všech setkáních byli českoslovenští zástupci konfrontováni s články (často s celými složkami či monitoringy) z československých médií, které narušovaly představy partnerů o standardech socialistického tisku. Požadavek na (znovu)ovládnutí médií samozřejmě nechyběl ani v „Moskevském protokolu“⁵⁵ a spolu s výzvami k veřejným odsudkům „antisocialistických sil“ a s nimi údajně spřažených médií doprovázel každou z krizí „konsolidačního procesu“ a zazníval na všech významnějších československo-sovětských

vlády, 5.12.1968), od 30. ledna 1969 jako jeho ředitel (*Prameny k dějinám československé krize 1967–1970*, sv. IV/3, s. 175, pozn. 11 k dokumentu 209). Dne 6. června 1969 se ředitelem Československého rozhlasu stal Bohuslav Chřoupek a ředitelem Československé televize 6. srpna Jan Zelenka (viz HRADECKÁ, Vladimíra – KOUDELKA, František: *Kádrová politika a nomenklatura KSČ 1969–1974*. Praha, ÚSD AV ČR 1998, s. 50).

50 NA, f. ČÚTI, k. 54, sign. 25-1.

51 Viz JEŠUTOVÁ, Eva – NOVÁKOVÁ, Jaroslava: *Normalizace v Československém rozhlase*. Praha, ÚSD AV ČR 1998, s. 31.

52 *Tamtéž*, s. 32.

53 Československá televize sama požádala ÚTI, aby spolupracoval se zmocněnci Oldřichem Holíčkem a Iasonem Urbanem (NA, f. ČÚTI, k. 61, sign. 25-3).

54 *Tamtéž*.

55 Viz pozn. 2.

jednáních. Polemika se zdejšími proreformními médii se před invazí pravidelně objevovala ve sdělovacích prostředcích spojenců a po srpnu 1968 tvořila značnou část obsahu prosovětského propagandistického časopisu *Zprávy*, distribuovaného na území Československa, a rozhlasové stanice Vltava, vysílající z území Německé demokratické republiky.

Po návratu československé delegace z Moskvy ustanovilo předsednictvo vlády mezi prvními kroky na cestě „konsolidace poměrů“ závaznou normu, podle níž se měly redakce řídit. První cenzurní pokyn zazněl od nejvyšších ústavních činitelů na tiskové konferenci 28. srpna 1968 (která byla příznačně sama embargována), a to jako odpověď na dotaz, jak psát o Sovětském svazu a dalších spojencích: „Bude nejlepší o nich nepsat vůbec, ať již kladně, nebo záporně. Ignorovat je.“⁵⁶

Agendy „embarg“ a „pokynů“ se po svém zřízení ujal Úřad pro tisk a informace. Šířily se sítí dálhopisů Československé tiskové kanceláře, na setkáních zmocněnců, případně individuálně, poštou nebo telefonicky. Známý první pokyn z 3. září reagoval v duchu obecných požadavků „Moskevského protokolu“⁵⁷ na jednotlivé události, které vyvrcholily 21. srpna.⁵⁸ I další pokyny (do dubna 1969 jich bylo vydáno celkem osmnáct a praxe pokračovala) stanovovaly cenzurní normu na principu jednotlivých věcných regulací, zákazů a nařízení.

Oproti tomu požadavky, které na československá média dlouhodobě kladli Sověti (včetně „Moskevského protokolu“) a další oficiální spojenci i domácí konzervativci, principiálně přesahovaly jak okamžitá dílčí omezení, tak samotnou koncepci takových pokynů. Tyto požadavky odpovídaly představě všeobecné cenzurní normy, usilovaly o celkovou tematickou a ideologicko-hodnotovou proměnu projevu československých médií.

Zatímco tlak Sovětů vzrůstal – na hlavních jednáních fórech⁵⁹ i na separátních setkáních s československými činiteli nabádali k postihům novinářů, k jejich propouštění

56 Ústav pro soudobé dějiny AV ČR (ÚSD AV ČR), v.v.i. (Praha), sbírka KV ČSFR (Komise vlády ČSFR pro analýzu událostí let 1967–1970), S II/123, s. 9, Zpráva z tiskové konference šéfredaktorů novin s předsedou vlády ing. Oldřichem Černíkem ze dne 28. 8. 1968. Není jasné, zda citovaný výrok pronesl prezident Ludvík Svoboda, nebo premiér Oldřich Černík.

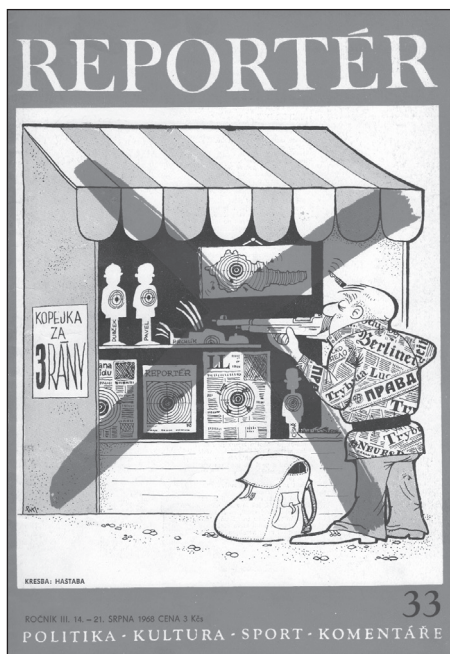
57 Viz pozn. 2.

58 „1) Nepublikovat nic, co by mohlo vyznít jako kritika Sovětského svazu, PLR, NDR, BLR, MLR a komunistických stran v těchto zemích, co by mohlo být vykládáno jako útoky proti základům socialismu, KSČ, ostatním politickým stranám, systému a postavení Národní fronty a postavení naší armády a bezpečnosti. Týká se i informací přejímaných ze zahraničí. 2) Neuveřejňovat informace a články, které by napadaly cizí vojenské jednotky na území našeho státu, vyzývaly ke konfliktům a akcím proti nim. 3) Nepoužívat termínu okupant a okupace. 4) Pokud jde o oblast zahraniční politiky, nepropagovat heslo neutrality, akce v Radě bezpečnosti a vycházet z oficiálních stanovisek československé vlády, zejména pokud jde o naši příslušnost k Varšavské smlouvě. 5) Důkladně ověřovat zprávy týkající se jednotlivých osob, zásobování atd. 6) V oblasti hospodářského a státního tajemství respektovat seznamy, které byly redakcím předány.“ (NA, f. ČÚTI, k. 55, sign. 25-2, pokyn č. 1 z 3.9.1968.)

59 Sovětskou kritiku československých médií 4. října lapidárně shrnul předseda Rady ministrů SSSR Alexej N. Kosygin: „Nechceme žádnou krv. Jde o to odstranit tyto lidi, dát jim jinou práci.“ (*Tamtéž*, f. KSČ-ÚV (Komunistická strana Československa – Ústřední

nebo exemplárním procesům – polemický a vlastenecký tón československých médií se prakticky nezměnil, pouze se přizpůsobil využíváním jiných forem rétoriky. Tehdejší strategie novinářů líčí Jiří Ruml: „Jedni zastávají názor, že musíme psát chytře, aby se dalo číst mezi řádky a cenzura neměla příležitost zasáhnout. Druzí jsou radikální, při psaní si neberou servítky a svou přímostí i odvahou zrovna provokují.“⁶⁰ Úřad pro tisk a informace ovšem stále běžnější jinotajné („ezopské“) formy vyjádření registroval, stejně jako si jich všimli politici i sovětští dohlížitelé. A ti odpor „mezi řádky“ pokládali za překážku normalizace vztahů.⁶¹

Při revizi plnění moskevské dohody na setkání v Moskvě na začátku října 1968 vzbudil bod věnovaný československým médiím největší nespokojenost sovětských delegátů,⁶² kteří namísto slibovaného zklidnění konstatovali nárůst „protisocialistických útoků“.⁶³ Představu, jejímž naplněním podmínil úspěch celého normalizačního procesu, nastínil předseda Rady ministrů SSSR Alexej Nikolajevič Kosygin:

Nezávislost československých médií jako terč „spojenecké“ propagandy v týdnu před invazí na obálce týdeníku Reportér. Autor kresby Stanislav Haštaba (14.–21. srpna 1968)

výbor) 1945–1989 – Alexander Dubček (dřívější označení fondu 07/15), sv. 27, arch. j. 277, list 36, Záznam z jednání v Moskvě ve dnech 3. a 4. října 1968.) Na schůzce k listopadové rezoluci ÚV KSČ vytkl Brežněv Dubčekovi, Černíkovi a Husákovi, že bylo obnoveno vydávání *Literárních listů* pod pozmeněným názvem *Listy*, aniž byli kompletně vyměněni šéfredaktor a redakční rada týdeníku (*Prameny k dějinám československé krize 1967–1970*, sv. IV/3, s. 190, dokument 213 – Stenografický zápis sovětské strany z jednání delegací ÚV KSČ a ÚV KSSS o námitkách politického byra ÚV KSSS k návrhu rezoluce listopadového plenárního zasedání ÚV KSČ, Varšava 15.11.1968).

60 RUMML, J.: *Díra v hlavě*, s. 121 (viz pozn. 5).

61 V rozboru činnosti československého tisku poznamenal Brežněv 4. října 1968: „Protože tisk nemůže psát otevřeně proti bratrským zemím, jde na věci nepřímou.“ (NA, f. KSČ-ÚV 1945–1989 – Alexander Dubček, sv. 27, arch. j. 277, list 36, Záznam z jednání v Moskvě ve dnech 3. a 4. října 1968.)

62 Za sovětskou stranu se jednání zúčastnili Leonid I. Brežněv, Alexej N. Kosygin a Nikolaj V. Podgornyj, Československo reprezentovali Oldřich Černík, Alexander Dubček a Gustáv Husák.

63 *Tamtéž*, list 35.

„Je nutné, aby v tisku tomu bylo tak jako dříve: aby se psalo o přátelství, o úspěších socialistických zemí, o vzájemných návštěvách apod. Normalizace vztahů není možná bez tisku.“⁶⁴ Namísto dodržování několika dílčích omezení, která z pověření vlády šířil Úřad pro tisk a informace, bylo explicitně řečeno, že sovětské požadavky znamenají návrat před leden 1968.

Postoje představenstva komunistické strany a vlády k médiím se během podzimu a zimy zostřovaly. Politici vnímali liberální redakce jako samozvanou, nelegitimní politickou sílu, jež klade překážky vládní politice a ohrožuje bezpečnost státu. Vedle trvajících bezmoci pocítovali ukřivděnost a nevděk od novinářů, kteří podle slibu premiéra Černíka zůstali ušetřeni represí. Navenek ovšem byl přístup strany, vlády, a především Úřadu pro tisk a informace k regulaci tisku nadále umírněný a vystupování politiků vůči novinářům chápavé a sympatizující (ač už zdaleka ne tak jako v prvních dnech a týdnech po invazi). Liberální novináři tak mohli zůstat přesvědčeni, že svým nezávislým psaním podporují reformní křídlo KSČ – a to i v době, kdy se k nim i tato část vedení strany, kterou do funkcí vynesla podpora médií během „předjaří“ a pražského jara, začala reálně stavět kriticky – což ovšem novináři zatím příliš nevnímali, neboť nejostřejší kritika médií zaznívala až do dubna pouze za zavřenými dveřmi.

Nejpatrnější je tato dvojtvárnost v postoji vůči novinářům u Oldřicha Černíka. Populární premiér se před sovětskou delegací vyznal, že „chybou bylo, že jsme zrušili cenzuru“,⁶⁵ a kabinetní rozhodování posunoval vpřed úvahami o nutnosti střetu s novinářskou obcí a nekompromisními výroky na adresu novinářů.⁶⁶ Avšak jako ještě radikálnější, a navíc neinformovanější kritik médií začal na říjnových diskusích stranického představenstva vystupovat místopředseda vlády Gustáv Husák. Ztotožnil se se sovětským postojem, že disciplinace médií a jejich podřízení stranickému vlivu představují stěžejní předpoklad normalizace vzájemných vztahů, a přejímal i argumentačně rozvíjel sovětskou interpretaci československé politiky a situace v médiích.

Jak pokračovala sovětská kritika, očekávali českoslovenští představitelé, že zmocněnci budou skutečně účinně zasahovat, aby tisk vystupoval v souladu s vládní a stranickou politikou. Zejména členové ústředního výboru a představenstva strany, kteří byli pověřeni sledováním tisku a působením na něj – dlouho však hráli druhé housle, neboť tiskovou politiku a Úřad pro tisk a informace řídila vláda a Vládní výbor pro tisk a informace – ovšem často neměli o zmocněncích přesnou představu

64 *Tamtéž*.

65 *Tamtéž*, list 14.

66 „...budeme možná muset použít několikrát mocenských nástrojů. Musíme být velmi nemiřitelní k projevům liberalismu a nálad, které zanášejí do vědomí lidí tichý vzdor, který je předzvěstí organizovaného nástupu protisocialistických sil u nás. (...) Buď to ti chlapi pochopí, že jsou s námi na jedné lodi, nebo ne.“ (*Prameny k dějinám československé krize 1967–1970*, sv. IX/3, s. 458, dokument 218 – Stenografický záznam diskuse na 106. schůzi představenstva ÚV KSČ k návrhu referátu Alexandra Dubčeka pro listopadové zasedání Ústředního výboru KSČ, 8.11.1968.)

či informace. Pokládali proto jejich možnosti za důsažnější, než za daných okolností mohly být.⁶⁷

Dlužno ale dodat, že ještě zjara 1969 předsednictvo strany respektovalo dělbu kompetencí v oblasti tiskové politiky na „politické“ působení po stranické linii a působení administrativní, více či méně represivní, po linii státní. Ke „kádrovým“ nebo administrativně-mocenským zásahům se uchýlovalo jen ve stranickém tisku, konkrétně v *Rudém právu* a v časopise *Politika*; v listopadu 1968 rozhodlo o zastavení druhého jmenovaného titulu, zatímco proslulejší *Reportér* byl takřka současně zastaven Úřadem pro tisk a informace, tedy po vládní linii. Vedle respektu k rozdělení kompetencí k tomu stranické špičky vedla obava z veřejné kontroly a ze ztráty popularity: přímé stranické zásahy do činnosti cenzury a tisku stále mohly být označeny za nelegální.⁶⁸ Nejobdivnější kritikem této kolektivní zdrženlivosti byl Gustáv Husák.

Zbytečně nerozšiřovat sféru tabu. Vyjednávání o cenzurní normě na poradách zmocněnců

Úvodní velkoformátová porada zmocněnců „o současných poznacích v oblasti politického zpravodajství a publicistiky“ se uskutečnila 7. října. Jejím hlavním tématem bylo, jak zveřejnit komuniké předsednictva strany o posledním jednání československé delegace v Moskvě.⁶⁹ V zasedací místnosti předsednictva vlády ji vedl výjimečně a za přítomnosti premiéra Černíka přímo předseda Vládního výboru pro tisk a informace Peter Colotka.⁷⁰ Poté už se žádné takové hromadné setkání za přítomnosti nejvyšších činitelů nekonalo, byť Colotka jednal – spolu s dalšími členy předsednictva vlády Oldřichem Černíkem a Františkem Hamouzem – s novináři intenzivně i nadále, v nejkritičtějších momentech (zastavení titulů, úmrtí Jana Palacha) i denně. Neformálně a separátně se setkával s šéfredaktory a skupinami novinářů, využívaje dekora místopředsedy vlády a morálního apelování k tomu, aby je získal pro postoje politického vedení. Odvolával se přitom na zákon o některých přechodných opatřeních v oblasti tisku a ostatních hromadných informačních prostředků, aby tak zdůraznil jejich povinnost naplňovat novinářskou práci nadčasově

67 Když si předsednictvo na schůzi 8. listopadu vyjasňovalo, kdo povolil obnovení vydávání *Listů*, tajemník ÚV KSČ Václav Slavík svaloval odpovědnost za povolení a za „závady“ v prvním čísle *Listů* na ÚTI a vysvětloval: „Bylo mi řečeno, že ve všech redakcích jsou pracovníci Úřadu pro tisk a informace.“ (*Tamtéž*, s. 466.)

68 Viz VONDROVÁ, Jitka – NAVRÁTIL, Jaromír (ed.): *Komunistická strana Československa: Normalizace (listopad 1968 – září 1969)*. (Prameny k dějinám československé krize 1967–1970, sv. IX/4.) Praha – Brno, ÚSD AV ČR – Doplněk 2003, s. 95, dokument 277 – Poznámky z diskuse na 4. schůzi výkonného výboru PÚV KSČ k návrhu politicko-organizačních opatření ke zvýšení účinnosti stranického a státního řízení tisku, předloženému tajemníkem ÚV KSČ Josefem Kempným, 3.1.1969.

69 Viz Komuniké ze schůze předsednictva ÚV KSČ. In: *Rudé právo* (9.10.1968), s. 1.

70 NA, f. ČÚTI, k. 54, sign. 25-1. První, předběžné setkání dosud ustanovených zmocněnců z desítky největších deníků, rozhlasu a televize si okolnosti vyžádaly už 25. září.

společenské poslání a vzbudil v nich spoluodpovědnost za osud země. Úředně přísnou a potenciálně administrativně-represivní roli měl oproti tomu sehrávat Úřad pro tisk a informace (po federalizaci republiky 1. ledna 1969 přejmenovaný na Český úřad pro tisk a informace), byť se jí Vohnoutovo vedení snažilo vyhýbat.

Další setkání, jimž předsedal již zmíněný Jaroslav Diblík (jen mimořádně doprovázen předsedou Vohnoutem), měla povahu operativních instruktážních porad k aktuální situaci v politice a médiích. Svolávána byla mnohdy narychlo a improvizovaně v reakci na aktuální události a nejrychleji publikované reportáže. Pozvánka často nezastihla všechny – někteří zmocněnci a šéfredaktoři i redakce nebyli vybaveni telefonem a z časových důvodů je nemělo smysl obesílat písemně. Zmocněnci neinformovaností omlouvali i svůj benevolentní přístup ke kontrolovaným materiálům. Zároveň když redakce zareagovaly dostatečně rychle – především ty přímo napojené na tiskové agentury,⁷¹ jako třeba Československý rozhlas – mohly se dočasně vyhnout omezujícím cenzurním pokynům.

Vedle ústředních médií se konaly porady zástupců českých a moravských městských a krajských výborů KSČ, které představovaly většinu vydavatelů krajského tisku; další porady se uskutečňovaly v regionech pro specifická média a odpovědné funkcionáře, okresní, městské a místní rozhlasy po drátě, školní kulturní inspektory nebo podnikové a závodní časopisy. Zvláštní pozornost věnoval Úřad (Český úřad) pro tisk a informace centrálnímu tisku a problémovým titulům, pro něž vedoucí jeho odborů pořádali tiskové besedy. Jen mimořádně v letech 1968 a 1969 úřad pořádal setkání šéfredaktorů se zástupci státních orgánů a institucí, jako například generální prokuratury.⁷²

Hlavní náplní schůzek byly zprávy o aktuálním politickém dění a s nimi spojené instrukce, jak interpretovat a uvádět do praxe vládní pokyny a embargo – o čem a jak reportovat a o čem ne. Značný prostor byl věnován mnohdy vzrušeným diskusím nad problémy, s nimiž se potýkali představitelé Úřadu pro tisk a informace a zmocněnci při výkladu a aplikaci konkrétních pokynů. Jednalo se o problémy nejen politicko-etického, ale i organizačně-komunikačního rázu.

Aby bylo vydávání pokynů transparentní, měla je vydávat či potvrzovat vláda jako celek, a nikoli jednotlivci. O dodržování tohoto principu se průběžně zasažoval předseda Úřadu pro tisk a informace. Patnáctého října jej – pravděpodobně na jeho popud – potvrdil Vládní výbor pro tisk a informace jako hlavní orgán tiskové politiky⁷³ a ÚTI jej deklaroval zmocněncům. Josef Vohnout za transparentnost plédoval například i před kulturním výborem Národního shromáždění. Pokud by pokyny reprezentovaly dílčí zájmy, znamenalo by to podle něho návrat k předlednové autoritářské praxi.⁷⁴

71 *Tamtéž.*

72 *Tamtéž*, k. 27, sign. 22-2. Jako prostředník a organizátor úřad fungoval i později v obou normalizačních dekadách.

73 *Tamtéž*, f. FVTI, k. 20, s. 62.

74 „To jsou trpké zkušenosti z činnosti bývalé Ústřední publikační zprávy. (...) ...náš úřad trvá na tom, aby pokyny dostával přímo od vedoucích představitelů vlády, a to ve formě, která odpovídá riziku případných soudů a politických sporů.“ (*APS*, f. IV, stenografický zápis

Důvěra mezi vládou a Úřadem pro tisk a informace na straně jedné a novináři na straně druhé však byla porušena již na samém počátku: Když bylo dodatečně embargoováno zpravodajství z Národního shromáždění z 18. října 1968, nabyli zmocněnci přesvědčení, že politici toto pravidlo porušují.⁷⁵ Přestože předseda Národního shromáždění Josef Smrkovský prohlásil plenární schůzi, na níž bylo schváleno vládní usnesení o dočasném pobytu sovětských vojsk,⁷⁶ za veřejnou, pokynem z téhož dne tiskový úřad – odvolává se podezřele „na přání“ téhož Smrkovského a prezidenta Ludvíka Svobody⁷⁷ – zprávy o poslanecké diskusi embargoval. Nejasnosti o zdrojích pokynů se stávaly terčem kritiky i na dalších setkáních zmocněnců, přestože byly zaštitěny představiteli vlády, jednotlivými ministry či jejich tiskovými tajemníky (zpočátku i prezidentem a předsednictvem Národního shromáždění).

Jednoznačnost ve výkladu pokynů byla ztížena skutečností, že představitelé Úřadu pro tisk a informace se – stejně jako sami zmocněnci a šéfredaktoři – nacházeli v nejnižších patrech cenzurního systému a v roli prostředníků. Nebylo proto jasné, komu připadá poslední slovo ve výkladu mnohdy velmi široce pojatých pokynů, které formulovalo předsednictvo vlády a vládní tiskový výbor. (Definitivní autoritu ve výkladu pokynů přiřkl později Českému úřadu pro tisk a informace jeho statut, ten však byl schválen až koncem roku 1969, poté co se „konsolidovaný“ úřad stabilizoval a začal nahrazovat Federální výbor pro tisk a informace.)⁷⁸

Zatímco organizační a komunikační nesnáze byly způsobeny improvizacemi v chodu plánovaně přechodného a přiznaně nedokonalého systému, činnost úřadu vážněji zasahovaly politické a etické rozpory. Ty se odvíjely od rozložení sil a názorů jak ve vedení komunistické strany a státu, tak v jednotlivých redakcích, a fakticky znemožňovaly, aby úřad naplňoval svou hlavní funkci: obnovit centrální řízení a zajistit jednotný hlas československých médií v souladu s vládní politikou. Rozpory se projevovaly v otázkách, jak přistupovat k měnícím se, opravovaným a dementovaným stanoviskům a protirečícím si vystoupením a rezolucím politiků – stranického vedení, jeho liberální a konzervativní frakce (později se prosadí sovětská interpretace rozdělení sil na „pravici“ a „zdravé jádro“) – jakož i k projevům různých organizací a občanské společnosti. Názorovou nejednotnost předsednictva strany ovšem nekritizovali jen novináři, v podobě snížené akceschopnosti ji pociťovalo samo stranické vedení, a především byla jedním z hlavních a častých cílů kritiky Sovětů – ti však na rozdíl od liberálních novinářů podporovali sjednocení na konzervativních a dogmatických pozicích.

ze 47. schůze kulturního výboru Národního shromáždění 28.11.1968, řeč předsedy ÚTI Josefa Vohnouta.)

75 NA, f. ČÚTI, k. 54, sign. 25-1.

76 Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna [online], Dokumenty českého a slovenského parlamentu, Národní shromáždění Republiky československé 1964–1968, Stenoprotokoly, 27. schůze Národního shromáždění, 18.10.1968 [cit. 2020-11-06]. Dostupné z: <http://www.psp.cz/eknih/1964ns/stenprot/027schuz/s027001.htm>.

77 NA, f. ČÚTI, k. 55, sign. 25-2.

78 FVTI přestal být činný po říjnu 1970 (*tamtéž*, f. FVTI, k. 7).

Na jednom z prvních setkání zmocněnců působících v Československé tiskové kanceláři 15. října 1968 se hovořilo o tom, zda a jak regulovat projevy vládních a stranických představitelů, pokud se rozcházejí se stanovisky předsednictva vlády a vedení strany. Probíraly se možnosti buď o nich prostě neinformovat, anebo je korigovat, tedy uvádět redakčně do souladu s onou oficiální linií. Zvláštní případ tvořila komuniké a výpady „konzervativního křídla“ proti stranickému vedení. Padl návrh pokračovat v praxi zpravodajů ČTK, kteří prohlášení konzervativců bojkotovali. Zmocněnci ale požadovali, aby Úřad pro tisk a informace vydal pokyn neútočit na stranické vedení, který by jejich publicitu omezoval; ve hře byla i možnost uvádět tiskové výstupy konzervativců v soulad s postoji stranického vedení. Nakonec však zástupce úřadu uzavřel téma s tím, že úřad do projevů politiků nebude nijak zasahovat a názorové rozdíly si musí vyřešit samo vedení strany.⁷⁹ To ohledně případných zásahů do svých vyjádření zastávalo stejné stanovisko. Požadavky, aby reformní politici oponovali nebo aby umožnili novinářům oponovat projevům konzervativců, nicméně zaznívaly i na dalších setkáních zmocněnců.⁸⁰

Z postojů zmocněnců je patrné, že až do zvratu mocenských poměrů na zasedání Ústředního výboru KSČ v dubnu 1969 se potlačování konzervativních a promoskevských názorů v médiích nabízelo jako reálná možnost, kterou by byla uvítala většina z nich.

Porada konaná 24. října navazovala na setkání šéfredaktorů v ústředním výboru strany předchozího dne a jejím hlavním cílem bylo přesvědčit zmocněnce, aby redakce pojalý do svých publikačních plánů propagandistická témata. Předznamenávala tím celkovou funkční proměnu Úřadu pro tisk a informace, k níž došlo postupně po jeho konsolidaci v roce 1969. Úřad tak reagoval na požadavky, které zazněly na posledním jednání československých představitelů v Moskvě: Sověti kritizovali nízkou publicitu Sovětského svazu a československo-sovětských vztahů ve zdejších médiích a požadovali její zvýšení.⁸¹ Hlavní náplní porady měly být instrukce k mediální prezentaci padesátého výročí vzniku Československa, jednapadesátého výročí Velké říjnové socialistické revoluce a pětadvacátého výročí uzavření spojenecké smlouvy Československa se Sovětským svazem.⁸² Také na této poradě projeví zmocněnci jasné liberální postoje a odhodlání nepodvolovat se opatřením, která by se příliš vzdalovala polednovým reformám. Namísto propagandy se totiž fakticky hovořilo o třetím pokynu tiskového úřadu z 18. října, jenž s odvoláním na ustanovení občanského

79 *Tamtéž*, f. ČÚTI, k. 54, sign. 25-1, záznam z porady se zmocněnci ČTK 15.10.1968.

80 *Tamtéž*, k. 64.

81 *Viz Prameny k dějinám československé krize 1967–1970*, sv. IV/3, s. 142 n., dokument 196.3 (viz pozn. 45).

82 Zanedlouho přípravy k oslavě těchto výročí poslouží československému vedení jako další z řady dokladů o probíhající tzv. konsolidaci. O přípravách „po stranické i státní linii“ a plánovaném zvýšení publicity vzájemných vztahů referoval Alexander Dubček v rozhovorech 6. a 7. listopadu 1968 náměstkovi sovětského ministra zahraničí Vasiliji V. Kuzněcovovi, pověřenému kontrolou nad plněním moskevských dohod. (*Tamtéž*, s. 173, dokument 209 – Záznam rozhovorů A. Dubčeka s V. Kuzněcovem ve dnech 6. a 7. listopadu 1968 o plnění moskevského protokolu v souvislosti s přípravou plenárního zasedání ÚV KSČ, 7.11.1968.)

zákoníku (č. 40/1964 Sb.) zakazoval publicitu „improvizovaných vystoupení“ „vedoucích představitelů státu“ bez jejich autorizace.⁸³ Zmocněnci proti jeho vydání protestovali s argumenty, že improvizované projevy nelze od oficiálních principiálně odlišit a že pokyn nepřipustně omezuje standardní metody novinářské práce a zbytečně přesahuje sovětské požadavky na práci tisku (které přítomní chápali jako dílčí tabuizace v duchu prvního pokynu).

Roznětkou „ostré diskuse“ se stala kontroverzní fotografie z předcházejícího dne, zachycující setkání Jana Wericha s Josefem Smrkovským. Populární předseda Národního shromáždění na ní ležérně pokuřuje a popíjí pivo, a ačkoliv ji pořídila Československá tisková kancelář, na žádost Smrkovského nebyla – na rozdíl od zprávy – uvolněna do oběhu.⁸⁴ Zmocněnci argumentovali, že politici jsou vždy odpovědní za své jednání a výroky. Zpochybnili také, že daný pokyn vychází z dohod se Sověty, přestože připouštěli určitý racionální základ regulace médií po srpnu 1968. Opatření, jež mělo politikům ulevit od břemene mediálního zájmu, podle zmocněnců „zbytečně rozšiřovalo sféru, která je podle moskevských dohod ‘tabu’“.⁸⁵ Právě ale pochopení sovětských požadavků jako tabuizace omezeného okruhu „antisovětských“ názorů a myšlenek se stále naléhavěji ukazovalo jako nedostatečné, takže vláda a stranické vedení pod sovětským nátlakem napříště stále asertivněji usilovaly o takovou proměnu médií, jež by namísto tabuizace vybraných témat a výrazů přiměla novináře přijmout prosovětskou interpretaci reality a propagandisticky s ní pracovat. Zmocněnci z týdeníku *Reportér* a ze *Svobody* (pravděpodobně deníku

Spor o přípustnost „neautorizovaného“ zobrazování politiků a potažmo o hranice cenzury vyvolala fotografie pořízená 23. října 1968 Československou tiskovou kanceláří, na níž je zachycen předseda Národního shromáždění Josef Smrkovský v uvolněném rozpoložení s hercem Janem Werichem (foto Jiří Kruliš, ČTK)

83 NA, f. ČÚTI, k. 55, sign. 25-2, Pokyny pro tisk, rozhlas a televizi, č. 3.

84 *Tamtéž*, k. 54, sign. 25-1, záznam z porady zmocněnců 24.10.1968.

85 *Tamtéž*.

Středočeského krajského výboru KSČ) se zmíněným třetím pokynem výslovně odmítli řídit a „s jejich názorem byl vysloven souhlas“.⁸⁶

Listy publikující embargované informace – a mezi nimi na prvním místě listy strnické – byly v tehdejším mediálním prostoru vnímány jako zvýhodněné. Zvláště *Rudé právo*, které ovšem již na jaře odmítlo poslušnost svému vydavateli – Ústřednímu výboru KSČ,⁸⁷ bylo vnímáno jako privilegované. Pokud je zástupci disciplinovanějších listů hodnotili z hlediska uskutečňování vládní politiky, sloužily jim jako argument v tom smyslu, aby i oni sami mohli být posuzováni mírněji.⁸⁸ Mezi zmocněnci rezonovala především klesající čtenost a prestiž novin; argumentovali, že bude-li se mlčení jevit jako záměr, povede to k poklesu autority strany, vlády i novinářů.⁸⁹

Kontroverze ohledně „improvizovaných projevů“ prozrazuje, že úřad, jehož zřízením vláda bezprostředně reagovala na požadavky Sovětů, měl postupně plnit i jiné funkce a řešit i jiné problémy československých politiků. V důsledku uvolňování cenzurní normy a emancipace novinářů v druhé polovině šedesátých let začali českoslovenští politici čelit problému, s nímž se demokratičtí politici potýkali od nástupu moderní žurnalistiky: Novináři, kteří měli stále volnější ruce, aby uspokojovali informační potřebu i senzacechtivost čtenářů, přistupovali k politikům způsobem, na který politici nebyli z předchozích dekád kabinetního rozhodování zvyklí. Nerozpakovali se nastolovat choulostivá témata a vyžadovat odpovědi, ukazovat politiky ve chvílích slabosti a zajímat se o jejich soukromý život. Úřad pro tisk a informace – kromě pověření disciplinovat média, aniž by se politici příliš exponovali v roli zakazujících a riskovali tím ztrátu popularity – tak měl politikům, kteří se začali novinářům vyhýbat, sloužit také coby určitý nárazník. (Předseda Českého úřadu pro tisk a informace se ostatně později z titulu své funkce stane oficiálním tiskovým mluvčím vlády.)

Listopadové plénum ÚV KSČ

Netrpělivě očekávané plénum Ústředního výboru KSČ, jež zasedalo ve dnech 14.–17. listopadu, mělo sjednotit stranu a vrátit akceschopnost jejímu předsednictvu v novém politickém kurzu. Ten se měl vyrovnat s polednovým vývojem a vést k normalizaci vnitrostátních poměrů i mezinárodních vztahů. Rezoluce ze zasedání měla podle Alexandra Dubčeka syntetizovat pozitivní rysy polednové politiky s plněním uzavřených dohod

⁸⁶ *Tamtéž*.

⁸⁷ Viz. pozn. 45.

⁸⁸ Josef Vohnout o tom mluvil v rozhovoru se zástupcem sovětské tiskové agentury Novosti N. Medveděvem 25. října 1968 (VONDROVÁ, Jitka (ed.): *Mezinárodní souvislosti československé krize 1967–1970: Dokumenty ÚV KSSS 1966–1969. (Prameny k dějinám československé krize 1967–1970, sv. IV/4, Přílohy DVD.)* Praha – Brno, ÚSD AV ČR, v.v.i. – Doplněk 2011, s. 100, dokument 204 – Zpráva místopředsedy Správy APN N. Medveděva o rozhovoru s ředitelem Úřadu pro tisk a informace J. Vohnoutem o kontrole tisku, 17.10.1968).

⁸⁹ NA, f. ČÚTI, k. 54, sign. 25-1, Zápis ze semináře pro zmocněnce v krajském tisku, Čes. rozhlas a Čes. televizi dne 20. II. 1969.

s Moskvou. Avšak nakonec z vůle Leonida Iljiče Brežněva a příčiněním Gustáva Husáka se akcent přesunul na „boj proti pravici“ a popřel se občanskoprávní a liberalizující étos *Akčního programu KSČ*. Tím se otevřela cesta k vnitropolitickému a vnitrosociálnímu konfliktu. „Pravicovým oportunistům“ – toto označení bude v následujících letech sloužit jako klacek na opozici – se podle přijaté rezoluce mimo jiné „podařilo proniknout i do činnosti některých masových sdělovacích prostředků“.⁹⁰ Jinak však trval stav, že za média nesou odpovědnost vydavatelé a jsou to oni, kdo je má organizačními a kádrovými opatřeními přimět, aby plnila svou úlohu „nástroje prosazování politiky strany a státu“.⁹¹

Rezoluce však nevyvolala v dosavadním projevu médií prakticky žádnou změnu, naopak narůstal počet lokálních krizí. Přestože kabinetní nespokojenost politiků vzrůstala, byli stále ochotni v duchu dubčekovské taktiky přičítat svůj neúspěch na vrub nedostatečnému informování redakcí a na sklonku roku 1968 zahájili přípravu frontální propagační kampaně s cílem popularizovat listopadovou rezoluci.⁹² Nicméně jediný Dubček hájil *Rudé právo* i před Sověty, a to před kritikou předsedy prezidia Nejvyššího sovětu SSSR Nikolaje Viktoroviče Podgorného na schůzce v Kyjevě 8. prosince, zatímco ostatní českoslovenští zástupci Oldřich Černík, Gustáv Husák a Lubomír Štrougal již sovětské kritice přitakávali.⁹³

Shodou okolností na 18. listopad, tedy den po skončení zasedání ústředního výboru, svolala pražská pobočka Svazu českých novinářů masové shromáždění v Lucerně na podporu časopisu *Reportér*, kterému Úřad pro tisk a informace krátce předtím udělil důtku a následně jej na pokyn vlády dočasně zastavil. Rezoluce, jež ze shromáždění vzešla, se vymezovala proti cenzuře a odcizení vlády veřejnosti.⁹⁴ S *Reportérem* se solidarizovali i zmocněnci, kteří pohrozili hromadným odstoupením. Přislíbené návštěvě se nakonec vyhnul premiér Černík, na náhradním setkání s představiteli novinářů v Kramářově vile však vystupoval přátelsky a vstřícně a zastavení časopisu ukončil ještě předtím, než vypršela vyměřená měsíční lhůta. (Na jednání předsednictva strany ovšem poznamenal, že mu ze stanoviska novinářů k *Reportéru* „pění krev“.)⁹⁵ Předseda Vládního výboru pro tisk a informace Peter Colotka zástupce vydavatele dokonce se vším dekorem a noblesou ubezpečil, že jim bude uhrazen ušlý zisk. Zatímco však vláda očekávala, že její gesto přiměje

90 *Prameny k dějinám československé krize 1967–1970*, sv. IX/3, s. 587 n., dokument 245 – Rezoluce listopadového zasedání ÚV KSČ o hlavních úkolech strany, 17.11.1968.

91 *Tamtéž*, s. 597.

92 *Prameny k dějinám československé krize 1967–1970*, sv. IX/4, s. 90 n., dokument 276 – Návrh politicko-organizačních opatření ke zvýšení účinnosti stranického a státního řízení tisku, předložený tajemníkem ÚV KSČ Josefem Kempným na 4. schůzi výkonného výboru PÚV KSČ, 29.12.1968.

93 *Prameny k dějinám československé krize 1967–1970*, sv. IV/3, s. 214 a 222, dokument 221.3 – Záznam pokračování rozhovorů delegace KSČ a KSSSS v Kyjevě, Kyjev 8.12.1968; *tamtéž*, s. 226 n., dokument 221.4 – Záznam vystoupení L. Štrougala při rozhovorech československo-sovětské delegace v Kyjevě, Kyjev 8.12.1968.

94 Viz GOLAN, G.: *Reform rule in Czechoslovakia*, s. 265 (viz pozn. 16).

95 *Prameny k dějinám československé krize 1967–1970*, sv. IX/3, s. 458, dokument 218 (viz pozn. 66).

novináře, aby s ní přestali polemizovat, ti své hladké vítězství pochopili jako oprávněnou pokračovat v dosavadním kurzu.⁹⁶ (Sověti pak Černíkovi o několik dní později na setkání v Moskvě vyčetli obnovení vydávání *Reportéra* jako ústup pravičákům a špatný precedens pro odmítnutí žádosti o obnovení vydávání dalšího zastaveného problematického titulu – týdeníku *Politika*.)⁹⁷

Dalším krizovým ohniskem na mediální scéně, jemuž se předsednictvo ústředního výboru muselo věnovat, bylo stranické vydavatelství Rudé právo. Jeho zaměstnanci odmítali vytisknout první číslo čerstvě založeného konzervativního stranického týdeníku *Tribuna*,⁹⁸ neboť podle nich jeho obsah odporoval politice KSČ, a vstoupili proto dokonce do stávkvy. *Tribuna* nakonec vyšla s několikátýdenním zpožděním 15. ledna 1969, a to po bouřlivé veřejné debatě a poté co některé články byly vyřazeny, když byro ÚV KSČ pro řízení stranické práce v českých zemích nařídilo svým tajemníkům Jaroslavu Kozlovi a Oldřichu Švestkovi, jenž byl zároveň šéfredaktorem časopisu, obsah čísla přezkoumat.⁹⁹

Odborářský deník *Práce* – spolu s celkovou situací v odborech – budil zvláštní pozornost Sovětů. Jeho redaktoři vypověděli svému vydavateli poslušnost, a to s argumentem, který již na jaře 1968 používala redakce *Rudého práva*, když se chtěla (pokus nakonec skončil neúspěchem) emancipovat od Ústředního výboru KSČ:¹⁰⁰ tvrdili, že jejich „noviny nejsou orgánem Ústřední rady odborů, ale celého odborového hnutí v zemi“.¹⁰¹ Očekávaný výsledek nepřinesli ani čtyři zmocněnci, kteří v redakci *Práce* postupně doplnili původní dvojici.¹⁰² Pokus vydavatele odvolat šéfredaktora Ladislava Velenského, kterého zvolila redakce aklamačně v březnu 1968,

96 Srv. např. RUML, J.: *Díra v hlavě*, s. 130–138.

97 *Prameny k dějinám československé krize 1967–1970*, sv. IV/3, s. 217, dokument 221.3.

98 *Prameny k dějinám československé krize 1967–1970*, sv. IX/4, s. 92, dokument 277 (viz pozn. 68). *Tribuna* vznikla jako týdeník byra ÚV KSČ pro řízení stranické práce v českých zemích v kontextu federalizace Československa na začátku roku 1969 a pod vedením bývalého konzervativního šéfredaktora *Rudého práva* Oldřicha Švestky poskytla základnu odpůrcům reformy (viz ŽELEZNÝ, Jakub: Vznik týdeníku *Tribuna* jako první legální tiskové platformy antireformních sil v roce 1969. In: *Sborník Národního muzea v Praze*, řada C (Literární historie), sv. 57, č. 4 (2012), s. 53–57).

99 *Tamtéž*, s. 54.

100 Viz VONDROVÁ, Jitka – NAVRÁTIL, Jaromír – MORAVEC, Jan (ed.): *Komunistická strana Československa: Pokus o reformu (říjen 1967 – květen 1968)*. (*Prameny k dějinám československé krize 1967–1970*, sv. IX/1.) Praha – Brno, ÚSD AV ČR – Doplněk 1999, s. 471 a 479, dokument 64 – Záznam vystoupení Alexandra Dubčeka na poradě vedoucích tajemníků krajských a okresních výborů KSČ 12.–13. května k politické situaci a postupu KSČ v nejbližším období, 12.5.1968, a pozn. 4 k dokumentu.

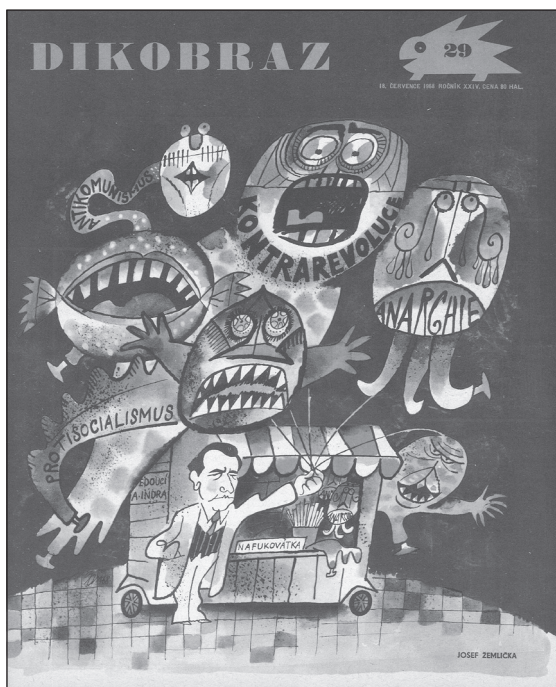
101 Předseda Ústřední rady odborů Karel Poláček to sdělil v rozhovoru s emisarem politbyra ÚV KSSS B. A. Averjanovem, který se odehrál během jeho československého pobytu ve dnech 11.–13. ledna 1969 (*Prameny k dějinám československé krize 1967–1970*, sv. IV/4, Přílohy DVD, s. 69, dokument 184 – Usnesení 113. schůze politbyra ÚV KSSS k bodu 40: O opatřeních k rozvoji styků s odbory v Československu, příloha 3, Poznámky A. N. Šelepina k některým otázkám odborového hnutí v Československu).

102 V *Práci* od října působila dvojice zmocněnců, ke kterým se 18. listopadu připojili další dva zmocněnci a od 10. dubna 1969 ještě další dvojice (NA, f. ČÚTI, k. 54, sign. 25-1).

také nebyl úspěšný. Proto když v lednu přijel situaci v odborech osobně prověřit emisar politbyra Ústředního výboru Komunistické strany Sovětského svazu B. A. Averjanov, ve své zprávě jen konstatoval, že *Práce* „podkuřuje Smrkovskému a jeho stoupencům“, sám předseda Ústřední rady odborů Karel Poláček je zřejmě pravičák a je třeba ho vyměnit, a objednal patřičnou kritiku v sovětském tisku.¹⁰³

Tlak na „konsolidaci“ médií zvýšila sovětská delegace, která do Československa nečekaně zavítala 27. prosince a pobývala v zemi do 10. ledna. Za největší překážku normalizace vzájemných vztahů neboli návratu k předlednovému stavu pokládali Sověti i nadále činnost médií, od předchozích setkání a dohod nezaznamenali žádné zlepšení.¹⁰⁴ Nyní se v jejich podání pravičáci pokusili vytvořit opoziční skupinu a zmocnili se médií, aby odmítli listopadovou rezoluci ústředního výboru.¹⁰⁵ Nutnou součástí řešení měly být personální změny, počínaje redakcí *Rudého práva*, k nimž se Ústřední výbor KSČ jako vydavatel stále ještě neodhodlal.

Ještě během pobytu sovětské delegace 3. ledna dal Alexander Dubček pokyn k selektivnímu zavedení „důsledné předběžné cenzury“ pracovníky Úřadu pro tisk a informace.¹⁰⁶ Předběžnou cenzuru v té době vnímal jako sice uzákoněnou, ale dosud

S postupující „konsolidací“ v představách politického vedení znovu ožíval papírový drak antikomunismu, kontrarevoluce a anarchie. Autor kresby na obálce Dikobrazu Josef Žemlička (18. července 1968)

103 *Prameny k dějinám československé krize 1967–1970*, sv. IV/4, Přílohy DVD, s. 70, dokument 184.

104 *Prameny k dějinám československé krize 1967–1970*, sv. IV/3, s. 257, dokument 233 – Zpráva V. Biřáka pro předsednictvo ÚV KSČ o pobytu delegace KSSS vedené tajemníkem ÚV KSSS K. Katuševem v Československu ve dnech 27. prosince 1968 – 10. ledna 1969, 22.1.1969.

105 NA, f. KSČ-ÚV 1945–1989 – Alexander Dubček, sv. 27, arch. j. 280, list 17, záznam rozhovoru Alexandra Dubčeka s vedoucím sovětské delegace, tajemníkem ÚV KSSS Konstantinem F. Katuševem, leden 1969.

106 *Prameny k dějinám československé krize 1967–1970*, sv. IX/4, s. 94, dokument 277 (viz pozn. 68). Novinář a literární kritik Milan Jungmann ve svých pamětech uvádí,

nererealizovanou možnost. Předsednictvo strany nakonec zareagovalo dlouhou řadou dílčích opatření, jež připravil Josef Kempný jako tajemník Ústředního výboru KSČ odpovědný za práci s médii. Jejich těžiště spočívalo v systematickém přesvědčování vydavatelů, šéfredaktorů a novinářů z řad komunistů, čemuž měl napomoci pokyn k aktivizaci zmocněnců.¹⁰⁷ Už 9. ledna rozeslal Úřad pro tisk a informace vydavatelům periodického tisku hromadnou výzvu, v níž jim připomínal jejich společenskou odpovědnost podle tiskového zákona.¹⁰⁸ Personální a organizační opatření se týkala pouze televize, rozhlasu a Československé tiskové kanceláře, spadajících pod vládní pravomoc, a deníku *Práce*. V tomto posledním případě se ale nejednalo o nezákonný administrativní zásah strany do kompetence vydavatele, ale o podporu rozhodnutí předsedy Ústřední rady odborů Karla Poláčka odvolat „jeho“ šéfredaktora Ladislava Velenského. Ten však nakonec, poté co u Poláčka intervenovala delegace Svazu českých novinářů, v čele redakce zůstal, a to až do května 1969.¹⁰⁹

Přestože se Dubčekův návrh na zavedení předběžné cenzury nakonec neuskutečnil, informace o něm unikla na veřejnost a mezi novináři vyvolala znepokojení.¹¹⁰ Zmocněnce proto uklidňovali představitelé Úřadu pro tisk a informace na nejbližší poradě, seznávané na 7. ledna 1969 k prohlášení předsednictva ÚV KSČ.¹¹¹ Rudolf Vlček z druhého odboru tiskového úřadu přítomně ubezpečil, že systém vydavatelských zmocněnců bude pokračovat a předběžná cenzura se zavádět nebude. Naopak usoudí-li některý vydavatel, že zmocněnců již není v redakci zapotřebí, může je odvolat.¹¹² Postavil proti sobě situaci na podzim 1968, kdy byla potřeba cenzury akutní kvůli čerstvému faktu okupace, a poměry na začátku roku 1969, jež podle něj do jisté míry dovolovaly v opatřeních polevit.

Ještě v první polovině ledna 1969 tak mohli novináři i zmocněnci považovat situaci v zásadě za stabilizovanou a normalizující se (ve smyslu návratu ke stavu bezprostředně před invazí). Dosavadní administrativně-mocenské zásahy do chodu tisku

že v *Listech* byla předběžná cenzura zavedena 5. prosince 1968 (JUNGMANN, Milan: *Literárky – můj osud: Kritické návraty ke kultuře padesátých a šedesátých let s aktuálními reflexemi*. Brno, Atlantis 1999, s. 331). Za předběžnou cenzuru tak označuje její nejslabší podobu – vydavatelské zmocněnce, jimiž byli v *Listech* postupně jmenováni jejich redaktori Jiří Lederer (5. prosince) a po jeho odchodu z redakce Luboš Dobrovský (4. února 1969). Doklady o zadrženém obsahu týdeníku, které v této souvislosti Jungmann uvádí, však pocházejí až z 3. dubna 1969, kdy byl zaveden přísnější režim cenzury (kontrola obsahů) externisty z řad pracovníků ČÚTI. Datum 5. prosince, které cituje i Petr Šámal, tak odpovídá zpoždění, s nímž byl stanoven zmocněnec v *Listech*, vzhledem k datu jejich obnoveného vydávání 7. listopadu 1968 (ŠÁMAL, P.: *Mimořádná opatření: Restaurace rozptýlené cenzurní soustavy (1969–1972)*, s. 1162 – viz pozn. 16).

107 *Prameny k dějinám československé krize 1967–1970*, sv. IX/4, s. 126, dokument 282 – Návrh opatření ke zvýšení účinnosti stranického a státního řízení tisku, rozhlasu a televize, předložený tajemníkem ÚV KSČ Josefem Kempným na 114. schůzi předsednictva ÚV KSČ, 6.1.1969.

108 NA, f. ČÚTI, k. 27, sign. 22-2.

109 *Prameny k dějinám československé krize 1967–1970*, sv. IX/4, s. 369, pozn. 2 k dokumentu 325.

110 NA, f. ČÚTI, k. 27, sign. 22-2.

111 *Tamtéž*.

112 *Tamtéž*, k. 54, sign. 25-1.

totiž končily ve stadiu pokusu (na rozdíl od státem ovládaného rozhlasu a televize, jejichž redaktori byli přeřazováni nebo posíláni na dovolenou) a dalo se tak soudit i podle rétoriky, kterou vůči nim uplatňovali vládní představitelé a Úřad pro tisk a informace. Rudolf Vlček *de facto* vycházel nadále z pojetí zmocněnců a tiskového úřadu jako vládní taktiky, která má především uspokojit sovětskou stranu.

„Okamžité zrušení cenzury“

Ještě vážnější krize „konsolidace“ médií přišla v polovině ledna 1969 po sebeupálení Jana Palacha, jenž svým činem vyzval k „okamžitému zrušení cenzury“ a zákazu rozšiřování okupantské tiskoviny *Zprávy*.¹¹³ Palachův otevřený dopis vzbudil tak bouřlivé mediální a společenské ohlasy, že vyvolaly reakci Sovětů. Třiadvacátého ledna sdělili Brežněv a Kosygin v dopise Dubčekovi a Černíkovi své zneklidnění z toho, že „protisocialistické a protisovětské síly“ rozpoutávají vášně, jež tisk, rozhlas a televize vydávají za vlastenecké, a vyzvali k zákroku.¹¹⁴

Ve dnech 23. a 24. ledna mimořádně zasedala vláda, která rozhodla o řadě kroků k regulaci médií. Jaroslav Havelka, po Colotkovi nový předseda Federálního výboru pro tisk a informace, dal pokyn ředitelům televize a rozhlasu, aby poslali nežádoucí redaktory na několikaměsíční dovolenou a zajistili kontrolu vysílání spolehlivými lidmi. S výjimkou interview politiků a sportu se nesmělo vysílat živě a bez předchozí kontroly.¹¹⁵ Předsedové krajských národních výborů měli kontrolovat vysílání krajských rozhlasů. V oblasti tisku doporučila vláda Ústřednímu výboru Národní fronty zajistit, aby noviny jejích organizací udržovaly politickou linii Národní fronty,¹¹⁶ a zvýšila frekvenci schůzí předsedy vlády a předsedy vládního tiskového výboru s šéfredaktory a novináři na každodenní.¹¹⁷ Oběma národním vládám uložila, aby prostřednictvím svých úřadů pro tisk a informace začaly účinně zabraňovat zveřejňování nežádoucích materiálů. Úřady měly využívat celé škály zákonných sankcí až po dočasné zastavení periodika.¹¹⁸

Tady se však projevil nevyjasněné kompetence a alibismus federální vlády i národních vlád po federalizaci republiky. Po 1. lednu se měla nadřízeným orgánem Úřadu pro tisk a informace, přejmenovaného na Český úřad pro tisk a informace, stát česká národní vláda. Namísto toho však nastal bezprávný stav, kdy byl český tiskový úřad z podřízenosti federální vládě již vyvázan, avšak český premiér

113 Viz BLAŽEK, Petr – EICHLER, Patrik – JAREŠ, Jakub – BENEŠOVÁ, Michala: *Jan Palach '69*. Praha, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy 2009, s. 172.

114 *Prameny k dějinám československé krize 1967–1970*, sv. IV/3, s. 260, dokument 234 – Dopis L. Brežněva a A. Kosygina A. Dubčekovi a O. Černíkovi vyjadřující zneklidnění nad zostřením politického napětí v ČSSR po sebeupálení Jana Palacha, Moskva 23.1.1969.

115 NA, f. ÚPV-F (Úřad předsednictva vlády ČSSR/ČSFR – Praha, 1969), zápis ze schůze vlády 23.–24.1.1969, list 2.

116 *Tamtéž*.

117 *Tamtéž*, list 1.

118 *Tamtéž*, list 2.

Stanislav Rázl odpovědnost za něj a jeho činnost odmítal převzít.¹¹⁹ Český úřad pro tisk a informace postupoval jako dosud cestou pokynů a embarg, jimiž kupříkladu zakazoval publikovat o sérii sebevražd odvíjejících se od činu Jana Palacha cokoli kromě oficiálních prohlášení a jejichž dodržování měli zajistit redakční zmocněnci. Dosavadní metody se ovšem ukázaly jako nedostatečné, a proto se řízení cenzury opět chopila federální vláda prostřednictvím přejmenovaného Federálního výboru pro tisk a informace. Devětadvacátého ledna nařídila českému premiéru Rázlovi, aby český tiskový úřad převzal, personálně jej posílil a aby úřad v časopisech *Listy*, *Reportér* a *Zítřek* zavedl důslednou předběžnou cenzuru.¹²⁰ Stanislav Rázl a vedoucí druhého odboru ČÚTI Jaroslav Diblík v následujících dnech zavedení předběžné cenzury – respektive úředním slovníkem „zintenzivnění předběžné kontroly“ – dojednali s vedením dotyčných redakcí.¹²¹

Veřejnost i novináři odmítali Úřad pro tisk a informace od samého jeho založení, přesto jeho vedení dosud věřilo, že neplní jen negativní roli, a usilovalo o to získat prostor i pro plnění úkolů v rozvoji tisku, které mu ukládaly zakládací listiny. Po federalizaci a Palachově činu bylo vehnáno do vskutku nezáviděníhodné situace: úřad byl nucen potlačovat mediální projevy celonárodního vzepětí, jehož ústředním motivem byl právě nesouhlas s omezením svobody tisku a informací, a to bez nadřízeného politického orgánu, který by převzal odpovědnost za výklad cenzurních pokynů.¹²²

Vystupňoval se morální rozklad pracovníků úřadu. Předseda Josef Vohnout koncem ledna požádal premiéra federální vlády Oldřicha Černíka, aby uvolnil z funkce jeho i další kolegy: „Nechci se ocitnout v postavení (a moji spolupracovníci rovněž) člověka, kterého sice společnost potřebuje, ale kterým současně opovrhuje, jak dole, tak i nahoře.“¹²³ Nakonec ale úřad vedl ještě dva měsíce.

Plnou parou zpět. Konsolidace cenzury po dubnu 1969

Navzdory selektivní úřední předběžné cenzuře představoval v polovině února 1969 nedisciplinovaný tisk, rozhlas a televize v očích Moskvy stále hlavní překážku pro normalizaci vzájemných vztahů.¹²⁴ Na konci března se krize v konsolidaci médií z hlediska sovětských orgánů dále vyhrotila během takzvaných hokejových událostí.

119 *Tamtéž*, f. FVTI, k. 8.

120 *Prameny k dějinám československé krize 1967–1970*, sv. VIII/2, s. 279, dokument 259 – Zpráva o opatřeních Federálního výboru pro tisk a informace v Československé televizi, Československém rozhlasu a Československé tiskové kanceláři, 29.1.1969.

121 NA, f. ČÚTI, k. 27, sign. 22-2. Platí-li údaj, že od září 1968 do března 1969 si (Č)ÚTI vyžádal předložení obtahů ke kontrole dvakrát, jedná se o tento případ.

122 NA, k. 8, f. FVTI.

123 *Tamtéž*, dopis Josefa Vohnouta premiérovi Oldřichu Černíkovi, doručení 27.1.1969.

124 Ve dnech 5.–10. února 1969 jednal se zástupci sovětského politbyra federální ministr zahraničí Ján Marko, který o tom podal zprávu 14. února (*Prameny k dějinám československé krize 1967–1970*, sv. IV/3, s. 267, dokument 238 – Zpráva o jednání ministra zahraničních věcí ČSSR J. Marka v Sovětském svazu ve dnech 5.–10. února 1969 k otázkám plně

Sovětské politbyro ve svém usnesení z 30. března, jež o den později v Praze tlumočila delegace vedená sovětským ministrem obrany Andrejem Antonovičem Grečkem, interpretovalo spontánní shromáždění lidí v centrech měst a dosud neobjasněný incident před pobočkou sovětské letecké společnosti Aeroflot na Václavském náměstí v Praze po zápase československých a sovětských hokejistů na mistrovství světa jako „rozsáhlé kontrarevoluční demonstrace“. Jejich příčinu spatřovalo v „linii prováděné hromadnými sdělovacími prostředky“, které prý rozdmýchávají nacionalistické, šovinistické a antisocialistické nálady. V reakci vyzvalo československé státní a stranické vedení, aby důrazně řešilo situaci v médiích a podvolilo si je.¹²⁵ Podpořilo přitom Husáka a Štrougala, odmítlo jednat s Dubčekem a Černíkovi dalo výstrahu. S požadavkem na zavedení cenzury přišla také Vojenská rada Ministerstva národní obrany, které *de facto* začalo podléhat velení Sovětské armády; československý ministr obrany generál Martin Dzúr o tom informoval ve svém vystoupení na zasedání výkonného výboru předsednictva ÚV KSČ.¹²⁶ K nátlaku se přidal i vedoucí mezinárodního oddělení Ústředního výboru KSSS Konstantin Viktorovič Rusakov, když velvyslanci v Moskvě Vladimíru Kouckému sdělil, že československé „tiskové zákonodárství připouští daleko účinnější opatření k usměrnění tisku a zabránění škodlivým jevům včetně preventivní cenzury“, a ptal se, kdy československé vedení k těmto zásahům přikročí.¹²⁷

Předsednictva federální vlády a komunistické strany zareagovala sérií prohlášení a opatření. Premiér Černík vyhlásil zavedení faktické předběžné cenzury a kontroly distribuce tisku na schůzi předsednictva vlády 1. dubna. Oboje mělo fungovat podle „kádárovského modelu“ v Maďarsku,¹²⁸ kdy namísto úředně vykonávané předběžné cenzury nad médii bdí vládní, stranické a společenské organizace, které ji tak nahrazují.¹²⁹ Realizací byli pověřeni Josef Kempný a Josef Havlín, který od dubna řídil Český úřad pro tisk a informace.¹³⁰ Gustáv Husák vystoupil proti „antisovětskému štvání“ a „protivládním“ článkům *Literárních listů*, *Práce*, *Politiky* a *Zitřka* a varoval, že mohou mít za následek další ozbrojený zásah Sovětů.¹³¹ Druhého dubna vláda

normalizace československo-sovětských vztahů a koordinace vzájemného postupu v zahraniční politice, 14.2.1969).

125 *Tamtéž*, s. 288 n., dokument 250 – Prohlášení ÚV KSSS a vlády SSSR charakterizující demonstrace v Československu ve dnech 28. a 29. března 1969 jako kontrarevoluční, 31.3.1969.

126 Viz BARTA, Miloš – FELCMAN, Ondřej – BELDA, Josef – MENCL, Vojtěch: *Československo roku 1968*, sv. 2: *Počátky normalizace*. Praha, Ústav mezinárodních vztahů – Parta 1993, s. 54.

127 *Prameny k dějinám československé krize 1967–1970*, sv. IV/3, s. 291, dokument 251 – Depeše V. Kouckého o návštěvě u K. Rusakova týkající se československé vnitropolitické situace po protiokupačních demonstracích 28.–29. března 1969, 2.4.1969.

128 *Prameny k dějinám československé krize 1967–1970*, sv. IX/4, s. 245 a 249, dokument 305 – Poznámky z diskuse na 18. schůzi výkonného výboru PÚV KSČ k dopisu ÚV KSSS k událostem z 28.–29. března 1969.

129 NA, f. ČŮTI, k. 2, sign. 02-1.

130 *Prameny k dějinám československé krize 1967–1970*, sv. IX/4, s. 249, dokument 305.

131 *Tamtéž*, s. 247.

rozhodla o zavedení dané formy „předběžné cenzury“.¹³² Tu pokládala, stejně jako Alexander Dubček o tři měsíce dříve, za dosud nerealizované opatření. Počínaje dubnem však vládní orgány kvalifikují opatření v tisku již takto, včetně retrospektivních hodnocení práce tiskového úřadu v tomto období.

Ještě téhož dne zastavilo předsednictvo ÚV KSČ týdeník *Politika*, který vydávalo stranické nakladatelství Rudé právo,¹³³ a Český úřad pro tisk a informace zastavil týdeník pro politiku, ekonomiku, vědu a kulturu *Zítřek*, vydávaný nakladatelstvím Melantrich.¹³⁴

Cenzurní pokyny, které vydala federální vláda a Český úřad pro tisk a informace, rozšiřovaly a precizovaly pokyny dosavadní, zakládaly tiskovou a cenzurní politiku na principech listopadové rezoluce Ústředního výboru KSČ a konkretizovaly skutečnosti, které byly podle výše uvedeného zákona č. 127/1968 Sb. v rozporu se státními zájmy.¹³⁵ Zároveň zavazovaly média k aktivní pacifikační a propagandistické roli: vytvářet prostor pro propagaci listopadové rezoluce, posilovat postavení orgánů státní moci, působit na upevňování jednoty federalizovaných národů, působit na uklidnění veřejného mínění, paralyzovat vlivy „imperialistické ideově-politické diverze“ a emigrace.¹³⁶

Tyto úkoly přinesly radikální zlom v činnosti Českého úřadu pro tisk a informace včetně koncepční a organizační změny v práci zmocněnců, neboť právě je vykonáváním předběžné cenzury federální vláda nově pověřila.¹³⁷ Avšak aby Federální výbor pro tisk a informace kontrolu zefektivnil, zavedl novou kategorii zmocněnců.

132 ÚSD AV ČR, sbírka KV ČSFR, C III/398, Usnesení Vlády Československé socialistické republiky ze dne 2. dubna 1969, č. 66; též viz DOSKOČIL, Zdeněk: *Duben 1969: Anatomie jednoho mocenského zvratu*. Praha – Brno, ÚSD AV ČR – Doplněk 2006, s. 131.

133 *Tamtéž*; dále ÚSD AV ČR, sbírka KV ČSFR, S IV/58; *Prameny k dějinám československé krize 1967–1970*, sv. IV/3, s. 301, dokument 254 – Odpověď výkonného výboru předsednictva ÚV KSČ na Prohlášení ÚV KSSS a vlády SSSR k protiukupačním demonstracím v ČSSR ve dnech 28.–29. března 1969, 7.4.1969. Definitivně byla *Politika* zastavena 22. dubna 1969, aby byla nahrazena novým týdeníkem *Tvorba* (*Prameny k dějinám československé krize 1967–1970*, sv. IV/3, s. 304, pozn. 5 k dokumentu 254).

134 Hlavním důvodem byl komentář Vladimíra Škutiny „Óda na radost“ k hokejovým událostem (srv. DOSKOČIL, Z.: *Duben 1969*, s. 130).

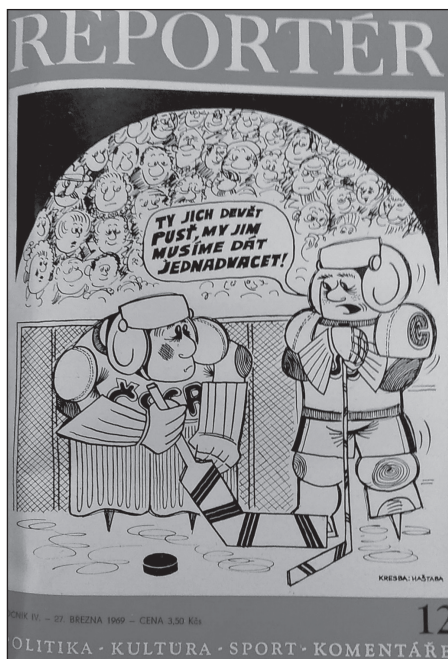
135 „1. názory a stanoviska, které napadají KSČ, její představitele a vedoucí úlohu strany ve společnosti; 2. útoky a invektivy proti Sovětskému svazu a ostatním členským zemím Varšavské smlouvy a jejich představitelům a proti našim spojeneckým svazkům s těmito zeměmi; 3. útoky a invektivy proti spojeneckým vojenským jednotkám na území našeho státu; 4. útoky proti základním principům našeho socialistického společenského systému; 5. útoky proti prezidentu republiky a dalším vedoucím státním činitelům a proti základním principům politiky Národní fronty; 6. údaje, jejichž zveřejnění může poškodit obranu, vnitřní bezpečnost státu, výsledky vyšetřování nebo činnost soudů.“ (ÚSD AV ČR, sbírka KV ČSFR, C III/398, Usnesení vlády Československé socialistické republiky ze dne 2. dubna 1969, č. 66, Příloha k usnesení č. 66/1969: Zásady pro vymezení skutečností, jež jsou v rozporu s důležitými zájmy vnitřní nebo zahraniční politiky státu podle zákona č. 127/1968 Sb.; viz též DOSKOČIL, Z.: *Duben 1969*, s. 131.)

136 ÚSD AV ČR, sbírka KV ČSFR, C V/5.

137 *Tamtéž*, C III/398.

Na rozdíl od zmocněnců jakožto zástupců vydavatele s pověřením ČÚTI byli označováni jako „dohlédačí pracovník Českého úřadu pro tisk a informace“.¹³⁸ Zároveň bylo do českého tiskového úřadu převeleno patnáct armádních novinářů, aby podpořili jeho nového předsedu Josefa Havlína, konzervativce navrženého Dubčekem¹³⁹ a podporovaného Sověty, jenž ve funkci nahradil Josefa Vohnouta. (Tajemník ÚV KSČ pro práci s médii Josef Kempný o výměně ihned referoval sovětskému velvyslaneckému radovi Sergeji Ivanoviči Prasolovovi.)¹⁴⁰

Rozhodující změna se také odehrála, a to již v březnu 1969, ve vedení oddělení masových sdělovacích prostředků Ústředního výboru KSČ. Dosavadní vedoucí Dušan Havlíček byl pro své protiokupační postoje, s nimiž vystupoval po srpnu 1968 jako účastník takzvaného vysočanského sjezdu KSČ, nedůvěryhodný jak pro domácí konzervativce, tak pro Sověty, kteří v něm spatřovali stoupence pravicové frakce ve stranickém vedení.¹⁴¹ Jeho oddělení, které by bylo za normálních okolností představovalo nejvyšší stranickou instanci pro řízení médií, se po srpnu dostalo na druhou kolej. Jeho úlohu převzal Vládní výbor pro tisk a informace a později ve stranické hierarchii Sověty podporovaný výkonný výbor předsednictva ÚV KSČ. Havlíčka, který s pomocí Alexandra Dubčeka odjel jako zvláštní korespondent Československé tiskové kanceláře do Švýcarska,¹⁴² nahradil Vladimír

Takzvané hokejové události v březnu 1969 se staly námětem mnoha vtipů, ale také záminkou k dalšímu zásahu proti svobodě projevu. Autor kresby na obálce časopisu Reportér Stanislav Haštaba (27. března 1969)

138 NA, f. FVTI, k. 1, zápis z 1. schůze FVTI 22.4.1969.

139 *Prameny k dějinám československé krize 1967–1970*, sv. IV/3, s. 296, dokument 253 – Záznam rozhovoru A. Dubčeka s náměstkem ministra zahraničních věcí SSSR V. Semjonovem o politické situaci v ČSSR, 7.4.1969.

140 *Prameny k dějinám československé krize 1967–1970*, sv. IV/4, s. 392, dokument 136 – Záznam rozhovoru S. I. Prasolova s tajemníkem ÚV KSČ J. Kempným o opatřeních proti „pravici“, zejména ve sdělovacích prostředcích, 8.4.1969.

141 Viz CAJTHAML, Petr: Public relations pro Státní bezpečnost: Bezpečnostní propaganda v letech 1968–1971. In: *Sborník Archivu bezpečnostních složek*, č. 6. Praha, Archiv bezpečnostních složek – Ústav pro studium totalitních režimů 2008, s. 191–242, zde s. 213.

142 Viz SEDMIDUBSKÝ, Jan: Rok 1968 mi obrátil život naruby: Svědek zrady. Příběh Dušana Havlíčka. Můj rozhlas [online], 20.09.2020 [cit. 2020-11-06]. Dostupné z: <https://www.muji-rozhlas.cz/dokument/rok-1968-mi-obratil-zivot-naruby-svedek-zrady-pribeh-dusana-havlicka>.

Diviš – armádní novinář, který dříve vedl časopis *Lidová armáda* a od ledna 1968 týdeník *Kulturní noviny* (vydáváný Ministerstvem kultury a informací) a nyní byl bez angažmá.

Nově ustanovení úřední zmocněnci prováděli kontrolu v nejodbojnějších redakcích, kde tento krok znamenal návrat před jaro 1968 k praxi takzvaných plnomocníků – zaměstnanců Ministerstva vnitra, umístěných rovněž v redakcích. Jinde se měla opět zintenzivnit činnost dosavadních zmocněnců vydavatelských. V některých případech si Český úřad pro tisk a informace vyžádal obtahy přímo od redakce.¹⁴³ Ve stranických titulech (deníky *Rudé právo*, *Pravda*, *Nové slovo*) to pak byly personální změny, které měly zajistit, aby redakce začaly aktivně sloužit „bojovné stranické publicistice“, aniž by bylo nutné a žádoucí podrobovat je cenzuře.¹⁴⁴

Sedmnáctého dubna rezignoval Alexander Dubček a funkci prvního tajemníka Ústředního výboru KSČ převzal Gustáv Husák, v uplynulých měsících nejhalasnější kritik činnosti médií. Ve svém nástupnickém projevu na zasedání ústředního výboru strany na Pražském hradě jmenoval jako viníky krizové situace intelektuály spolu s novináři a vyslovil se za podmanění médií: „...když si strana nezabezpečí svůj rozhodující ideový vliv na rozhlas, na televizi, na tisk, nemůže svou úlohu v tomto státě splnit.“¹⁴⁵

V následujících týdnech Český úřad pro tisk a informace v souladu s usnesením federální a české vlády zrušil registraci emblematických časopisů pražského jara *Studentské listy* (12. května), *Listy a Reportér* (15. května) a na tři měsíce pozastavil *Svět v obrazech*, *My 69* a *Plamen* (15. května).¹⁴⁶ Devátého dubna předsednictvo Československé strany socialistické (ovládající vydavatelství Melantrich) definitivně zastavilo vydávání *Zítřku*,¹⁴⁷ u nějž Český úřad pro tisk a informace následně

143 V období od 1. dubna 1969 do konce ledna 1970 to bylo celkem šestnáctkrát (NA, f. 1478, sv. 21, arch. j. 46, bod 6, Zpráva o politické a kádrové situaci v Českém úřadě pro tisk a informace a o stavu publicistiky ve sdělovacích prostředcích).

144 *Prameny k dějinám československé krize 1967–1970*, sv. IX/4, s. 365, dokument 324 – Důvodová zpráva k opatřením v oblasti sdělovacích prostředků, předložená tajemníkem ÚV KSČ Josefem Kempným na 128. schůzi předsednictva ÚV KSČ, 6.5.1969.

145 HUSÁK, Gustáv: Musíme hledat poctivé komunistické řešení, 17. dubna 1969. In: TÝŽ: *O obraně a ochraně socialismu: Výbor z projevů a statí 1969–1981*. Praha, Naše vojsko 1982, s. 13–27, zde s. 23. Původně viz TÝŽ: Musíme hledat poctivé komunistické řešení: Ze závěrečného slova soudruha Gustáva Husáka na plénu ÚV KSČ. In: *Rudé právo* (19.4.1969), s. 1 a 3.

146 První zmínka o zastavení jmenovaných časopisů se vyskytuje v usnesení předsednictva ÚV KSČ z 1. dubna 1969 (*tamtéž*, s. 281, dokument 308 – Usnesení 122. schůze předsednictva ÚV KSČ k událostem z 28.–29. března 1969, 1.4.1969). *Literární noviny* byly zastaveny ihned, následně po protestech Svazu československých spisovatelů bylo vydávání obnoveno (viz PUTÍK, J.: *Odchod ze Zámku*, s. 69 – viz pozn. 38; též DOSKOČIL, Z.: *Duben 1969*, s. 131 n.). Stranické předsednictvo 6. května 1969 uložilo komunistům v české vládě zastavit vydávání časopisů *Listy*, *Reportér*, *My 69*, *Plamen* a *Svět v obrazech* (*Prameny k dějinám československé krize 1967–1970*, sv. IX/4, s. 367, dokument 325 – Usnesení 128. schůze předsednictva ÚV KSČ k opatřením v oblasti sdělovacích prostředků, předloženým tajemníkem ÚV KSČ Josefem Kempným).

147 Komuniké Čs. strany socialistické. In: *Svobodné slovo* (4.4.1969), s. 1 (citováno podle: DOSKOČIL, Z.: *Duben 1969*, s. 131; též viz *Prameny k dějinám československé krize 1967–1970*,

konstatoval propadnutí registrace. Periodické tituly byly masově rušeny a slučovány až do roku 1971 (pětatřicet v roce 1969, třiatřicet v roce 1970 a devětsedmdesát v roce 1971).¹⁴⁸

Zároveň v prvním květnovém týdnu zahájilo předsednictvo ÚV KSČ, jeho výkonný výbor a v návaznosti na ně ideologické oddělení byra ÚV KSČ pro české země zásadní krok, kterému se dosud nejvyšší stranické orgány vyhýbaly: provádění personálních zásahů, a to nejen ve stranickém tisku či státních médiích, ale plošně ve všech titulech odporujících politice komunistické strany a státu.¹⁴⁹ Zásahy se odehrávaly po stranické linii, úkolem byli pověřeni komunisté ve všech redakcích.¹⁵⁰ Cílem působení ideologického oddělení bylo získávat novináře pro spolupráci s novým stranickým vedením, „izolovat pravičácké síly“ a ovládnout Svaz českých novinářů.¹⁵¹ Postupně muselo z celkového počtu 5106 novinářů odejít z redakcí nejméně dvanáct set, tedy zhruba čtvrtina.¹⁵²

Když nové, konsolidované vedení Českého úřadu pro tisk a informace revidovalo dosavadní činnost úřadu a hodnotilo zkušenosti se systémem zmocněnců, jak byl ustanoven a vybudován po srpnu 1968, konstatovalo – obdobně jako u většiny ostatních aktivit za dřívějšího vedení úřadu – politický neúspěch. Zmocněnci podle něj často postrádali potřebný politický profil, a především reálnou moc měnit rozhodnutí šéfredaktora. Proto pokládalo do budoucna za potřebné, aby český tiskový úřad dohlížel na jejich výběr a korigoval jej a aby byli postaveni na roveň šéfredaktora nejen co do odpovědnosti, ale i pravomocemi.¹⁵³

Josef Kempný (1920–1996) byl jako tajemník Ústředního výboru KSČ pověřen usměrňováním sdělovacích prostředků v souladu s oficiální politickou linií (encyklopedie.ostrava.cz)

sv. IV/3, s. 300, dokument 254 – viz pozn. 133).

148 NA, f. ČÚTI, k. 68, sign. 26-6, Vyjádření IV. odboru ČÚTI k otázce zrušení časopisů v letech 1968–1971 (k čj. 1034/74).

149 Viz VONDROVÁ, Jitka (ed.): *Komunistická strana Československa: Komunistická strana Slovenska (prosinec 1967 – říjen 1969). Byro ÚV KSČ pro řízení stranické práce v českých zemích (listopad 1967 – říjen 1969). (Prameny k dějinám československé krize 1967–1970, sv. IX/5.)* Praha – Brno, ÚSD AV ČR, v.v.i. – Doplněk 2019, s. 651, dokument 64.1 – Zpráva o opatřeních ideologického oddělení byra ÚV KSČ k účinnému ovlivňování sdělovacích prostředků, 8.5.1969.

150 *Prameny k dějinám československé krize 1967–1970*, sv. IX/4, s. 366 n., dokument 325 (viz pozn. 146).

151 *Prameny k dějinám československé krize 1967–1970*, sv. IX/5, s. 652 n., dokument 64.1.

152 NA, f. 1261/05, sv. 27, arch. j. 28, s. 22 (citováno podle: HRADECKÁ, Vladimíra – KOUDELKA, František: *Kádrová politika a nomenklatura KSČ 1969–1974*. Praha, ÚSD AV ČR 1998, s. 51).

153 NA, f. ČÚTI, k. 54, sign. 25-1, Instituce zmocněnců (dokument vznikl po dubnu 1969).

Dokumenty Českého úřadu pro tisk a informace ukazují, s jakými organizačními problémy se ve své činnosti doposud potýkal. I když většina zmocněnců byla zaměstnanci svého listu, někteří spadali pod jiné organizace vydavatele, kvůli nové pracovní náplni byly jejich pracovní pozice rušeny a přesouvány, přes pokyny úřadu nebylo někdy jasné, odkud zmocněnci poplyne plat, kde bude umístěn, zda získá přístup do redakce či k náhledu novin. „Politický“ aspekt, který měl ze zmocněnců sejmout stigma cenzora a v jistém smyslu jim usnadnit práci, proto zmocněnci ve výsledku vnímali naopak jako v pracovněprávním ohledu nevyjasněné postavení a překážku v práci – nakolik ovšem měli vůli ji vykonávat.

Opětovným povoláním zkušeného aparátníka Josefa Havlína, jenž během pražského jara přišel o místo vedoucího oddělení školství a vědy ÚV KSČ,¹⁵⁴ se Český úřad pro tisk a informace emancipuje. Přestává své pokyny redakcím zaštiťovat autoritou vlády, zároveň se ale začíná vracet pod vliv předsednictva strany, čímž naplňuje další ze sovětských požadavků. V květnu už předseda českého tiskového úřadu schvaluje jmenování zmocněnců¹⁵⁵ a rovněž začíná ovlivňovat složení redakcí.

Na jaře a v létě 1969 byl vyměněn asi tucet zmocněnců,¹⁵⁶ většina však zůstala ve funkci. V červenci 1969 pak úřad podrobně hodnotil jejich efektivitu v jednotlivých redakcích. Osobní pohovory předznamenávaly pozdější stranické prověrky. Zmocněnci vesměs deklarovali vstřícnost k požadavkům úřadu. Někdy vyjadřovali loajalitu vládě a podporu v jejím normalizačním úsilí – ještě však ve smyslu vyrovnání s přítomností sovětských vojsk, a nikoli vnitrostranického a vnitrostátního boje proti liberálům a reformistům. I když většina zmocněnců při pohovorech vyhověla požadavkům (čtyřiapadesát z devětašedesáti), jedenáct zmocněnců z titulů, které byly zastaveny, neuspělo.¹⁵⁷ Je zajímavé, že v pohovorech prošli všichni zmocněnci z Československé tiskové kanceláře,¹⁵⁸ přestože některé hlasy v předsednictvu strany (stejně jako Sověti) označovaly ČTK za jednu z hlavních příčin nepořádků v tisku. Někteří zmocněnci vysvětlovali svou zdrženlivost tím, že nechtěli působit jako horlivci, a odvolávali se na nejednoznačné pokyny a svou malou autoritu. Nejhuře hodnoceni byli jednotlivci, kteří nejen tolerovali, ale sami zařazovali závadné materiály do tisku; k nejproblematictějšímu titulům v tomto směru patřily deníky *Mladá fronta*, *Práce*, *Rovnost* a *Svobodné slovo*.¹⁵⁹ Krajním případem se stal zmocněnec pro *Listy* Luboš Dobrovský, který „nevyhovuje. Obhajoval při jednání o zastavení časopisu závadný obsah mnohem více než šéfredaktor [Milan Jungmann].“¹⁶⁰

154 Viz VANČURA, J.: *Naděje a zklamání*, s. 28 (viz pozn. 16). Ke konsolidaci ČÚTI srv. ZAPLETAL, A.: Proces konsolidace v Českém úřadu pro tisk a informace v letech 1969–1971 (viz pozn. 15).

155 Dne 16. května 1969 schválil jmenování zmocněnkyně v Československém rozhlase (NA, f. ČÚTI, k. 61, sign. 25-3).

156 *Tamtéž*, k. 54, sign. 25-1, Hodnocení zmocněnců ČÚTI. Tento nedatovaný dokument zachycuje stav na jaře a v létě 1969.

157 *Tamtéž*.

158 *Tamtéž*.

159 *Tamtéž*.

160 *Tamtéž*.

Efektivní nástroj k ovládnání zmocněnců dal českému tiskovému úřadu do rukou zákon č. 58/1969 Sb., o finanční odpovědnosti státních zaměstnanců, účinný od 1. července. Podle něj a podle nového výkladu zákona č. 127/1968 Sb. začali být všichni zmocněnci pokládáni za součást správních orgánů státu (zaměstnance ČÚTI) a jejich konání za akt správního řízení. Posun, jenž měl oproti výkladu z podzimu 1968, kdy nesl veškerou odpovědnost za závady šéfredaktor, největší praktické důsledky, spočíval v tom, že chybné jednání zmocněnců bylo možné napříště postihnout udělením pokuty.¹⁶¹

Srpen 1969. Zatěžkávací zkouška konsolidované cenzury

Předběžná cenzura prostřednictvím vládních i vydavatelských zmocněnců anebo formou kontroly obtahů jednotlivých čísel, které redakce poskytovaly tiskovému úřadu,¹⁶² byla praktikována i nadále. Během celého srpna 1969 v souvislosti s výročím „internacionální bratrské pomoci“ pak Federální výbor pro tisk a informace po pečlivých přípravách zesílil „terénní“ opatření,¹⁶³ když se zmocněnci vydali kontrolovat ústřední deníky a týdeníky operativně přímo do redakcí. K tomu se přidala ještě efektivnější takzvaná kontrola před rozšířením, při níž vybraní pracovníci českého tiskového úřadu kontrolovali signální výtisky přímo v tiskárně. Obavy z očekávaných „provokací“ převážily ve vládě nad enormní finanční náročností tohoto způsobu kontroly tisku: v případě odhalené závady bylo totiž nutné znehodnotit a nahradit celý náklad listu nebo vyměnit závadné strany.

V kritickém čase Český úřad pro tisk a informace zabavil náklad aktuálních čísel devíti méně významných časopisů, takže se žádné „nepřátelské nebo dvojsmyslné příspěvky“ v tisku, rozhlasu ani televizi neobjevily. Podle vnitrostranického hodnocení konsolidovaný systém kontroly v srpnu 1969 obstál.¹⁶⁴ Jak postupovaly personální změny v redakcích, začal se úřad spoléhat na nejméně náročnou kontrolu následnou, s osobní odpovědností šéfredaktorů a finančními postihy redakcí.¹⁶⁵

161 *Tamtéž*, f. FVTI, k. 7, Právní analýza statutu zmocněnců, vyhotovená pro FVTI mezi 5. červnem a 19. srpnem 1969. K novému výkladu zákona č. 127/1968 Sb. dala podnět dosavadní „praxe“.

162 Viz pozn. 143.

163 Cenzurní opatření v srpnu 1969, která zajišťoval FTVI, dále sestávala z hromadných přesunů redaktorů rozhlasu a televize mezi redakcemi, omezení programu vysílání, zpřísnění dovozu zahraničního tisku, instruktáže šéfredaktorů, ochrany vysílací techniky a zabezpečení techniky záložní, záložních zdrojů atd. Předsedové federální a národních vlád dostali navíc za úkol prověřit produkci nakladatelství, ministr vnitra měl zajistit kontrolu činnosti nepřátelských „skupinek a center“, jakož i uměleckých svazů, zesílit rušení zahraničních rozhlasových stanic (Svobodná Evropa) apod. (*Tamtéž*, k. 8.)

164 *Prameny k dějinám československé krize*, sv. VIII/2, s. 411, dokument 308 – Souhrnná zpráva o srpnových událostech a výsledcích přijatých opatření k zabezpečení klidu, veřejného pořádku a bezpečnosti v ČSSR, 11.9.1969.

165 NA, f. ČÚTI, k. 4, sign. 05-3.

Na Slovensku zrušil Slovenský úrad pro tisk a informace instituci zmocněnců k 30. září 1969 se zdůvodněním, že po delegování odpovědnosti na šéfredaktora se jejich činnost stala formální.¹⁶⁶ V Praze se však scházeli i nadále. Na základě dochovaných fragmentů zápisů z porad můžeme soudit, že se četnost jejich setkání snížila na jednu měsíčně, a to nejméně do léta 1970; svolávání byli telefonicky. K 1. říjnu 1970 zrušila „konzultační středisko“, které organizovalo směnnou práci zmocněnců, Československá televize, spoléhajíc se na „pevné politické vedení“ ve všech redakcích. Ze zmocněnců se stali normální zaměstnanci a odpovědnost za kvalitu vysílání se vrátila vedoucím redaktorům.¹⁶⁷ Poslední dochovaný seznam aktivních zmocněnců vznikl po 15. dubnu 1971.¹⁶⁸ Předseda Českého úřadu pro tisk a informace Vlastimil Neubauer poté ještě zamýšlel vyzvat vydavatele periodického tisku ke jmenování nových zmocněnců. Poněvadž však dopis s výzvou, která měla být splněna do 30. září 1971, nakonec nebyl odeslán, usuzují, že v té době se síť zmocněnců definitivně deaktivuje.¹⁶⁹

V obou normalizačních dekádách vysílal Český, respektive Federální úřad pro tisk a informace (zřízený v prosinci 1980) své pracovníky do redakcí jen příležitostně, okolo výročí 21. srpna a úmrtí Jana Palacha.¹⁷⁰ O zmocněncích ustanovených pro konkrétní redakce jsem však nenalezl zmínku – až na jedinou výjimku: v roce 1982 se předseda Federálního úřadu pro tisk a informace pokusil obnovit síť zmocněnců, plán byl ale nakonec odložen pro případ mimořádných událostí.¹⁷¹

Závěrem. Od odpovědnosti ke kontrole

Zmocněnci představují ústřední výkonný prvek cenzury v období rané normalizace od září 1968 do srpna 1969. V jejich proměňujícím se postavení a úkolech v období od září 1968 do roku 1971 jsem identifikoval čtyři modely předběžné kontroly tisku: zaprvé vydavatelští zmocněnci kontrolující texty svých kolegů redaktorů; zadruhé úřední zmocněnci kontrolující redakcemi předložené obtahy; zatřetí úřední (případně vojenští) zmocněnci kontrolující obtahy přímo v redakcích; začtvrté zmocněnci kontrolující signální výtisky v tiskárnách.

Souběh, následnost a vzájemné nahrazování jednotlivých modelů odpovídají průběžnému ústupu reformních a posilování konzervativních sil ve vedení Komunistické strany Československa a ve státním a stranickém aparátu, jak tuto

166 *Tamtéž*, f. FTVI, k. 7.

167 *Tamtéž*, f. ČÚTI, k. 61, sign. 25-3.

168 *Tamtéž*, k. 54, sign. 25-1. Poopravme zde tvrzení Petra Šamala, že instituce zmocněnců byla rozpuštěna již v polovině roku 1969 (ŠÁMAL, P.: *Mimořádná opatření*, s. 1162 – viz pozn. 16).

169 NA, f. ČÚTI, k. 54, sign. 25-1, Návrhy jmenování zmocněnců v hromadných informačních prostředcích (koncept dopisu).

170 Viz BEDNAŘÍK, P. – JIRÁK, J. – KÖPPLOVÁ, B.: *Dějiny českých médií*, s. 314 (viz pozn. 16); ŠITLER, Jiří: *Cenzura v předlistopadovém Československu*. In: *Dějiny a současnost*, roč. 20, č. 6 (1998), s. 33–38, zde s. 37.

171 NA, f. FÚTI, k. 6.

změnu v rozložení moci vyvolával a katalyzoval soustavný sovětský tlak. První model fungoval v ústředních médiích do konce ledna 1969, kdy začal být v několika případech kombinován s druhým modelem. Jednoznačně však převládal až do začátku dubna 1969. Jeho efektivita byla výslednicí zájmů a vyjednávání všech zaangażovaných skupin (Sovětů, vlády a strany, vydavatelů, zmocněnců a novinářů); z hlediska vlády a strany, jakož i Moskvy coby nejvyššího arbitra, byl ovšem zcela neúčinný. Na začátku dubna 1969 proto vláda a strana přestaly spoléhat na vydavatelské zmocněnce a do vybraných redakcí byli povoláni úřední a armádní novináři. Díky této posile se systém zmocněnců stal rozhodující operativní silou, která – spolu s prudce narůstajícím rozsahem personálních opatření a existenčního tlaku na novináře – dokázala přinutit média, aby respektovala prosovětskou cenzurní normu. V srpnu 1969 pak systém dočasně rozšířili zmocněnci, kteří kontrolovali signální výtisky přímo v tiskárnách.

Vohnoutovo vedení (Českého) úřadu pro tisk a informace a jeho zaměstnanci, vzeší z novinářského prostředí a spjatí s reformním procesem, byli liberálnější než politické vedení země. Spolehlivou předběžnou cenzuru se tak po několika neúspěšných improvizovaných pokusech povedlo vybudovat až napočtvrté. Stejně jako v ostatních oblastech rozhodl o její účinnosti (a následně o „konsolidaci“ médií) personální aspekt: povolání nových pracovníků českého tiskového úřadu v čele s Josefem Havlínem, kteří – na rozdíl od vydavatelských zmocněnců – nebyli loajální redakcím a liberálnímu pojetí žurnalistiky, nýbrž konsolidovanému úřadu a prosovětské podobě normalizace.

Tím Český úřad pro tisk a informace definitivně přestal být dočasným nástrojem pro uspokojení Sovětů v období do vydání nového tiskového zákona a stal se z něho nástroj vnitropolitického boje konzervativců s reformisty a opozicí v „ostré fázi“ normalizace. Personálně a organizačně se již ovšem jednalo o docela jiné těleso.

Studie vznikla v rámci projektu Grantové agentury ČR č. GA19-11164S „Tisková politika v období tzv. normalizace“.

Abstract

The topic of the study is the censorship apparatus in the Czechoslovak Socialist Republic between September 1968 and August 1969, i.e. during the first year after the invasion of the Warsaw Pact armies, with a particular focus on the system of authorized representative in the context of the media policy of the government and the Communist party. The representatives (zmocněnci) were the central executive element of censorship in the early normalization period. The author identifies four models of preliminary supervision over the media, which reflect the authorized representatives' changing role and tasks. In the first model, the representatives were selected by publishers and editors among their employees; activities of rank-and-file journalists were thus supervised by their colleagues who were following direct instructions of the government. The model was implemented and used since the establishment of the authorized representatives' category in September 1968 throughout the period under review, in dailies, weeklies,

and also in the Czechoslovak Press Agency; in the winter of 1968, they were joined by the Czechoslovak Radio and the Czechoslovak Television. It gave editorial boards and editorial staff enough leeway to circumvent and negotiate and, in the opinion of the Czechoslovak political leadership, and particularly in the eyes of the Soviets, it did not prove too successful. In the second model, official representatives were checking test copies submitted by editorial boards. The model was implemented in February 1969 in selected magazines which were considered problematic (Listy, Reportér and Zítřek) and it also fell short of expectations from the viewpoint of the pro-Soviet consolidation policy. In the third model, implemented since April 1969, official (or army) representatives were checking test copies directly in editorial offices and their interventions were seen as a substantial improvement. At that time, the role of the Czech Office for Press and Information (Český úřad pro tisk a informace), which started making independent decisions concerning appointments of representatives and personnel of editorial boards, was becoming more important. The fourth preliminary censorship model employed representatives who, at the time of the first anniversary of the Soviet intervention in August 1969, were checking signal copies directly in printing works. This mode of supervision was viewed as an unquestionable success. The Czech Office for Press and Information subsequently abandoned the policy of representatives and replaced it by a follow-on supervision model combined with a targeted personnel policy; the very last documents referring to the system of representatives date back to 1971.

Keywords / Klíčová slova:

Czechoslovakia; media; censorship; (authorized) representatives; Prague Spring 1968; Czechoslovak normalization
Československo; média; cenzura; zmocněnci; pražské jaro 1968; československá normalizace